

L. NAGY ZSUZSA

Az Anschluss és a magyar liberális ellenzék

Veszélyben a Duna-medence

A liberális ellenzék külpolitikai nézeteiből, a kormánnyal szemben támasztott külpolitikai követeléseiből a húszas évek folyamán hiányzott a weimari demokráciával, valamint az osztrák köztársasággal való viszony problémája, sajtójában, megnyilatkozásaiban Ausztria alig szerepelt. Ez nem érdektelenségből következett, főleg nem Ausztria esetében, hanem abból, hogy az ottani viszonyokat a liberálisok kedvezőeknek ítélték, és a hivatalos magyar politika sem volt ellenséges viszonyban e szomszédos országgal. Köztudott, hogy Bécs volt a polgári demokratikus és radikális emigráció egyik központja, elsősorban az osztrák főváros tette lehetővé az itthon betiltott szabadkőművesek „szabályos páholyéletét,” jórészt az osztrák és német vezetés alatt álló Allgemeine Freimaurer Liga kapcsolta össze a magyar liberális, radikális, szabadkőműves ellenzékkel Prágával, de Párizssal is.¹

Fordulat következett be az ellenzék magatartásában akkor, amikor a nagy válság éveiben Németországban előretört a náci mozgalom, majd Hitler kancellár lett. A németországi fejleményekre – a polgári irányzatok között – a baloldali ellenzék reagált legérzékenyebben, s kereste leginkább a náciizmus győzelmének okait.² A radikális Századunk Jászi Oszkár elemzését hozta, amely tíz tényezőt nevezett meg ezzel kapcsolatban, köztük a „békeszerződéses kiáltó igazságtalanságai”-t, az uralkodó osztályok „tudatos ellenforradalmi mozgalmá”-t, „a demokrácia és a szocializmus csődjét”.³ Igen korán és legnagyobb részben helyesen fejtették ki, milyen következményekkel kell számolnia Európának az új helyzetben. Elsősorban azt emelték ki, hogy a náciizmus a német nacionalizmus agresszivitását mérhetetlenül megnöveli, s így Európa, természetesen Magyarországon, közvetlen veszélybe kerül: „a nemzeti létkérdés szempontjából ránk nézve csak egy veszedelem lehet, ez a germán expanzió.”⁴

A Magyarországot fenyegető veszélyt úgy értelmezték, hogy „a pángermán Hitler-birodalom” elsőként Ausztria létét tette kérdésessé, mert a békerendszer revíziója kapcsán új módon állította előtérbe azt a német és osztrák egyesülést, amelyet 1919-ben a győztes

¹ *L. Nagy Zsuzsa*: Bethlen liberális ellenzéke. (A liberális polgári pártok 1919–1931). Bp., 1980. VI/1. fej. és *L. Nagy Zsuzsa*: Szabadkőművesség a XX. században. Bp., 1977. 65. s. köv.

² Részletesebben 1.: *L. Nagy Zsuzsa*: A fasizmus – ahogyan a magyar liberális ellenzék látta. Történelmi Szemle 1969. 3–4. sz.

³ Századunk 1934. 1. sz. *Jászi Oszkár*: Miként jutott Hitler hatalomra?

⁴ Újság 1931. máj. 5. A kelet európai helyzet. Esti Kurir 1933. jún. 27. „Beneš: Ha Németországnak sikerülne Ausztriát elnyelni, akkor Magyarországot is elnyelné.”

antant megtiltott.⁵ 1933 januárjától egy percre sem kételkedtek abban, hogy Hitler keleti politikájának első akciója Ausztria ellen irányul majd. Az pedig, ha „a nagy német autarchia” Magyarország határáig terjedne, a magyar függetlenséget és belpolitikai egyensúlyt – bármennyire elégedetlenek voltak utóbbival – ugyancsak megkérdőjelezné.⁶ „Magyarország szempontjából végtelenül fontos – mondta Sigray Antal gróf a liberálisok nevében is –, hogy egy nagy germán birodalom ne terjedjen a magyar határokig, és Magyarország ne kerüljön abba a veszedelembé, hogy egyszerűen német gyarmattá süllyed.”⁷

A liberálisok, akiket a jobb- és különösen a szélsőjobboldal a nemzeti kérdés iránti közömbösséggel, illetve nemzetárulással vádolt, 1933-tól a magyar nemzeti függetlenség megvédését tekintették a legfontosabbnak. Mivel azt a náci Németország fenyegette, a függetlenség védelme és a náciizmus elleni harc összefonódott náluk, a kül- és belpolitika eseményeit e kettős szempont alapján ítélték meg. Ezekben az években ők is a biztonságot keresték, noha nem voltak abban a helyzetben, hogy a kormánypolitikára komoly befolyást gyakoroljanak.⁸ A náci győzelme új kérdéseket állított, és új megvilágításba helyezte az addig érvényes tételeket. Mindez a nemzetközi diplomácia gyorsan változó viszonyai közepette nem könnyítette meg számukra konzekvens és koherens koncepció kialakítását.

A harmincas évek első felében az Anschluss elhárításának óhaja határozta meg a liberálisok állásfoglalását nemzetközi és belpolitikai kérdésekben, külföldön és itthon azo. at az erőket és megoldásokat keresték, amelyeknek szintén érdekük az osztrák függetlenség fenntartása, s amelyekkel az el is érhető.

Az előző évtizedben a liberálisok kül- és belpolitikai tekintetben egyaránt Franciaországot, a francia politikát tekintették mércének, annak ellenére, hogy várakozásaikban már akkor is keserű csalódások érték őket.⁹ Ezek tanulságait is jórészt utóbb vonva le, 1933 után nézeteik felemássá, ugyanakkor részben reálisabbakká váltak. Egyrészt világosan látták, hogy Hitler törekvései közvetlenül fenyegetik a francia biztonságot,

⁵ Esti Kurir 1933. júl 1. *Fenyő Miksa*: Magyar külpolitika. – Dániel Arnold 1933 márciusában arról írt Jászinnak, hogy a háborúval, Ausztria német megszállásával közelesen számolni kell, s ezért a magyar emigránsok is kénytelenek lesznek hamarosan elhagyni Bécset. Jasi Papers. Columbia University, Butler Library, Special Collection, New York (a továbbiakban: Jasi Papers), Dániel Jászinnak 1933. márc. 21-én. – Az Anschluss problémakörére, az osztrák belpolitikára l.: *Kerekes Lajos*: Az Anschluss 1938. Ausztria és a nemzetközi diplomácia 1933–1938. Bp., 1963. A magyar külpolitika alakulására l.: *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Bp., 1975. Második, átdolgozott kiadás. II/2. és III/1., 2. fejezetek.

⁶ Esti Kurir 1933. ápr. 2. Hideg fejje!

⁷ Uo. 1933. ápr. 16. Sigray Antal gróf nyilatkozata.

⁸ A tárgyalott időszakban a liberális ellenzék legnagyobb pártját Rassay Károly vezeti, ezt követi a Nemzeti Demokrata Párt Vázsonyi János elnökletével, a leggyengébb a Kossuth Párt. 1931-ben kilenc, 1935-ben hét képviselőjük jutott be a parlamentbe, de legalább ennyi pártonkívüli támogatta őket. (Magyarország története. 8. köt. Főszerk. Ránki György. Bp., 1976. 629., 710–711.) Budapest törvényhatósági bizottságában jóval nagyobb számban vesznek részt, s ott komoly szerepet játszanak. (L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék. Bp., 1972. 105., 130.)

⁹ Először az ellenforradalmi rendszer berendezkedésekor, majd a népszövetségi kölcsön, a frankhamisítási botrány, a Beniczky-ügy idején. L. Nagy: Bethlen liberális ellenzék, I/2., VI/2., VIII/1., 3., 4. feje.

másrészt azonban nem voltak kétségeik afelől, hogy Ausztria és Magyarország aligha számíthat a francia biztonsági politikára. 1933 első felében először ütnek meg kritikus hangot a nagyhatalmakkal, Franciaországgal kapcsolatban, amire addig nem volt példa náluk, s amelyet, ha az korábban a jobboldalról hangzott fel, hevesen utasítottak vissza. Számon kérték Angliától és Franciaországtól, hogy Kelet-Közép-Európát, a Duna-medencét illetően nincs világos koncepciójuk, hogy a térség országai fenyegetett helyzetükben Nyugatról csak szavakat kapnak. Felháborodva állapították meg, hogy a „nagyok” egyszerűen „ráüzennek” a kis államokra: „tessék függetlennek lenni.”¹⁰ Annak ellenére, hogy a francia politika késleltette, akadályozta Hitler Anschluss-tervét, bizonyosak voltak abban, hogy „Franciaország saját biztonságát mindenek fölé helyezi”, tehát messze távon nem számíthatnak rá.¹¹

Ellentmondások egész szövevényét állította a liberálisok elé a francia és olasz közeledés, valamint az, hogy kezdetben Mussolini határozottan ellene volt Ausztria német bekebelezésének. Mussolinit és rendszerét a liberálisok 1925-től különösen élesen támadták, túlnyomó részük az 1927-es olasz-magyar szerződést is azért bírálta és utasította el, mert azt egy fasiszta diktatúrával kötötte Bethlen kormánya. 1933 után bizonyos ártékelődés történik náluk: Mussolinit és politikáját sokkal kevésbé tartották veszedelmesnek a magyar függetlenségre és a magyar belpolitikára, mint Hitlert és a náciakat. Ráadásul abban is reménykedtek, a francia-olasz közeledés lehetővé teszi, hogy a hivatalos magyar-francia kapcsolatok megjavuljanak, amit mindig is kívántak.¹²

Annak ellenére ugyanis, hogy Franciaországot és Nyugat-Európát kritikusabban, Mussolinit viszont egy ideig enyhébben ítélték meg, mint korábban, végső fokon nem láttak más lehetőséget, mint a francia politika mögé való felzárkózást, mert Hitlerrel szemben „Franciaországra szükségünk van”.¹³ 1934–1935-ben megélnék a liberálisok francia kapcsolatait, Auer Pál, Buza Barna, Nagy Vince és mások – akárcsak Bajcsy-Zsilinszky Endre – agilisán szerveztek egy franciabarát klubot.¹⁴

A húszas években a liberálisok – Trianon bírálata és bizonyos, feltételekhez kötött revízió kívánása mellett – elfogadták a Duna-medencének azt a rendjét, amelyet a Párizs környéki békék teremtettek. A Magyarországot körülvevő kisantant-szövetség létrejöttét is kizárólag a Horthy-rendszer jobboldaliságával és revíziós nacionalizmusával magyarázták. Ez az álláspontjuk már a húszas évek végén módosult némileg, elsősorban abbéli csalódásaik miatt, hogy küzdelmüket a Horthy-rendszer liberalizálásáért a kisantant országok kormányai, köztük a legfontosabbnak tartott csehszlovák, ténylegesen nem támogatta. De módosult másodsorban azért is, mert társadalmi elszigeteltségén az ellenzék úgy remélt áttörni, hogy „nemzeti demokráciá”-nak nevezett programjából a nemzetire

¹⁰ Esti Kurir 1933. aug. 29. Tessék függetlennek lenni. A cikk Daladier francia külügyminiszter egyik beszédét kommentálta. – A francia politikára I.: *Ormos Mária*: Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936. Bp., 1969. Ennek alapján kétségtelen, hogy a liberálisok jól érzékelték, miszerint a francia politikában Ausztria és Magyarország biztonsága nem játszik komoly szerepet.

¹¹ Esti Kurir 1935. ápr. 5. Csalódás.

¹² *L. Nagy*: A fasiszmus, 215–216., 225–227. *L. Nagy*: Bethlen liberális ellenzéke X/1. fej.

¹³ Újság 1934. márc. 8. Rovás. (Az idézet innen való). A fölzárkózás jegyében itthon ők a Páneurópa mozgalom szervezői, a francia „egyesült Európa” gondolat képviselői. *L. Nagy*: Szabaddéműveltség 89. s. köv.

¹⁴ Újság 1934. jan. 28. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Jobb francia – magyar megértés felé. OL BM res. 1934 – 7 – 7557. OL KÜM Pol. 1935 – II/7 – sz. n. (63.)

vetett – átmenetileg – nagyobb hangsúlyt.¹⁵ 1933-tól jóval kritikusabban ítélték meg a térség helyzetét is. A békerendszer legnagyobb hibáját abban látták, hogy „a Duna-medence országai számára a mai széttagoltság és elzárkózás álfüggetlensége sem a jelen nyugalma, sem a jövő fejlődését nem biztosíthatja”.¹⁶ Mint korábban, úgy most is elkerülhetetlenül szükségesnek tartottak egy nagyobb keretű, a térség minden országára kiterjedő összefogást, amelynek része Ausztria és Magyarország is. A függetlenség ugyanis illuzórikus marad, ha elzárkózással párosul. Az általuk kívánatosnak tartott megoldás, a dunai konföderáció Jászi által megfogalmazott elgondolása a húszas és harmincas években egyaránt megvalósíthatatlan volt. Csakhogy most már nem csupán a magyar kormányzatot hibáztatták az elzárkózásért, mint tették azelőtt. Arra a következtetésre jutottak, hogy a kisantant ténylegesen nem akar együttműködni Magyarországgal, bizalmuk megrendült a kisantant gazdasági együttműködési javaslataiban is. Ezért feltették a számukra addig elképzelhetetlen kérdést, hogy ti. Magyarországnak ilyen körülmények között „nem kell-e másutt megkeresnie a köréje hurkolódó egység ellensúlyát?”¹⁷ Ennek ellenére saját eszközeikkel igyekeztek a dunai országok közeledését előmozdítani.¹⁸

Korábban a liberális sajtó nem adott akkora nyilvánosságot a kisebbségi magyarság helyzetének, mint a harmincas évek első felétől kezdve. Ekkor a Századunk is kritikus riportokban bírálta a Csehszlovák Köztársaság belső viszonyait, a magyarság kedvezőtlen helyzetét. Az ellenzék mélyen megrendítette, hogy Prága éppen 1933–1934-ben korlátozta a magyarság állampolgári (kulturális) jogait.¹⁹ Felháborodva ítélték el a Vaszgárda 1933 végén, az erdélyi magyar lakosság ellen intézett terrorakcióit, de Romániát soha nem tekintették a demokrácia olyan példájának, mint a Csehszlovák Köztársaságot, s ez reagálásukban is megmutatkozott.²⁰ Még élesebb hangon tiltakoztak azellen, ahogyan a jugoszláv hatóságok a magyar lakossággal bártak a marseille-i gyilkosságot követően.²¹

¹⁵ L. Nagy: Bethlen liberális ellenzéke 29–30., 107–109., 183–189.

¹⁶ Esti Kurir 1933. jún. 9. Időszerű-e?

¹⁷ A kisantant általában, a csehszlovák részről felvetett különböző együttműködési, konföderációs nézetekre különösen l.: *Ádám Magda*: A kisantant 1920–1938. Bp., 1981. 167–168., 179. s. köv., 190. s. köv. 204. s. köv. A gazdasági elgondolásokat említi *Kerekes* i. m. 46., 79., 85. A liberálisok nézeteire: Esti Kurir 1933. jún. 7. Magyarország és Ausztria. – Ugyanakkor Gömböst és a kormányt is bírálták, mert „nem kell neki” a dunai konföderáció: uo. 1933. jún. 9. Időszerű-e? – A kisantant különböző javaslatai nem elégítették ki őket. L. pl. a Hodža-terv fogadtatását: uo. 1936. febr. 25. Tetteket. Febr. 28. *Fenyő Miksa*: Hodža Milan útja Párizstól Belgrádig.

¹⁸ A francia irányítású Association Maçonique Internationale végrehajtó bizottságának 1933 szeptemberi prágai ülésén Balassa József magyar nagymester abban fogalmazta meg feladatukat, hogy segítsék „lerombolni a falakat, amelyek elválasztják egymástól az embereket és az országokat, őszinte meggyőződéssel előkészíteni a népek és az egyének egymáshoz közeledését”. Új Magyar Központi Levéltár M. 626. 2. doboz. Rendezetlen. Beszédszöveg Prága, 1933. szeptember 11. keltezéssel.

¹⁹ Századunk 1930. 9. sz. és 1931. 4. sz. *Halász Miklós*: Szemponatok a csehszlovák politikához. 1932. 1. sz. *Braun Róbert*: Utódállamok. – 1933-tól cikksorozat ismertette a magyarság helyzetét Csehszlovákiában. L. pl. uo. 1935. 2. sz. *Jászi Oszkár*: A szabadság értékéről (1934-es kelet-európai körútjának tapasztalatait összegezi). Esti Kurir 1933. okt. 4. A magyar nyelv ellen. Újság 1933. okt. 24. Tiltakozás.

²⁰ Esti Kurir 1933. dec. 31. A romániai merénylet.

²¹ Uo. 1934. szept. 16. Erélyt! Dec. 7. Megdöbentő méreteket öltött a magyarok kiűzetése Jugoszláviából. Dec. 14. 3000 magyar.

A kisantanttal való együttműködést most már a liberálisok is feltételhez kötik. Benešnek az *Universul c.* bukaresti lapban megjelent cikkére válaszolva „a legmelegebb rokonszenvvel” helyeslik ugyan a térség országainak együttműködéséről írottakat, úgy vélik azonban, Magyarország csak akkor foghat össze szomszédaival, ha Trianon igazságtalanságait a liberálisok régi felfogásának megfelelően (a magyar belpolitika demokratizálása, területmódosítás az etnikai határok alapján és a békeszerződést aláíró nagyhatalmak kezdeményezésére) korrigálják.²² Ami magát a területi revíziót illeti, a liberálisok állásfoglalása nem változott. Annál kevésbé, mert a húszas-harmincas évek fordulójától és főleg Hitler hatalomra jutása után a békés revízió gondolata belekerült a nemzetközi diplomáciába. Az angol álláspont mellett különösen nagy hatással volt rájuk, hogy bizonyos francia radikális (szabadkőműves) polgári körök is bírálták a békerendszert, Trianon igazságtalanságait, a kisebbségi magyarok helyzetét. A francia szenátusban és képviselőházban néhány felszólaló elismerte a magyar békeszerződés korrekciójának szükségességét.²³ Így azután a kisantant 1934-es bukaresti konferenciáját, melyen Barthou francia külügyminiszter is részt vett, nemcsak azért kifogásolták, mert az a Duna-medencei együttműködésből kizárta Magyarországot, hanem mert semmiféle területi revíziót nem volt hajlandó elfogadni.²⁴

Noha a liberálisok a harmincas évek elejétől „a magyar igazság érvényesülésében” látták a leszerelés és az európai béke feltételét,²⁵ nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a revízióval kapcsolatos felfogásuk gyökeresen különbözik a jobboldal revizionizmusától. Amikor a „mindent vissza” jelszó kezdi elurálni a közéletet, ők azt hirdetik, csupán „a magyarok lakta vagy magyar többségek lakta területek visszacsatolása” lehetséges és kívánatos. Változatlanul hangsúlyozzák, hogy a revízió alapja csak a demokratikus magyar belpolitika lehet.²⁶ Ugyancsak következetesen ismétlik, hogy a magyar és a német revíziós igényeket teljesen és világosan külön kell választani. Gömböst – berlini útja kapcsán – nem utolsósorban azért támadták, mert nem húzta alá, hogy „a magyar revízió ügye egyes-egyedül a magyarság ügye, és semmi köze a danzigi korridor kérdéséhez”. El kell érni, követelték, hogy Versailles és Trianon ügyét ne kapcsolják össze. „Szakítani kell tehát azzal a politikával – jelentette ki Rassay –, amely Németország fenyegető imperia-

²² Uo. 1933. jún. 19. Együttműködés? – A liberálisok nézetei a területi revízióról: Újság 1927. jún. 21. Határkiigazítást és békereviziót sürget Magyarország javára a Daily Mail. Júl. 10. K(óbor) T(amás): Nacionalizmus. 1928. jan. 3. Megmozdította a tespedt politikai életet az új év. Máj. 22. Rassay Károly és Sándor Pál az Erzsébetvárosi Kör vacsoráján.

²³ *Ormos* i. m. 203. s. köv. valamint OL 62. KÜM Pol. 81. cs. 1932. 10. tét. Észak–Amerika 10/383/1932. L'Acacia (Páris) 1931. 75. sz. 248–258. 77. sz. 384–386. 83. sz. 155–161. 1932. 89. sz. 553., 1932. 89. sz. 553. 92. sz. 86–93. Az Esti Kurir 1934. szept. 11-én Pierre Dominique nyilatkozatát, szept. 19-én Snowden Daily Mail-beli cikkét, 1937. ápr. 10-én Eden felfogását ismertette a magyar revízió indoklásáról.

²⁴ Esti Kurir 1934. jún. 20. A szovjet részvételével „Keleti Locarnó?” akar kötni a kisantant. Jún. 22. Föllebbezünk. Jún. 26. Ki feleljen?

²⁵ Az 1931. július 18-ára összehívott országgyűlés képviselőházának naplója (a továbbiakban: Napló 1931–35). VIII. 256. Vázsonyi János beszéde, 1932. máj. 24.

²⁶ Esti Kurir 1935. aug. 24. *Fenyő Miksa*: A dunai paktum. (Az idézet innen való.) Napló 1931–35. VIII. 323. Vázsonyi János beszéde.

lista törekvéseinek sikerétől reméli a revízió ügyének előbbrevitelét.”²⁷ Nem elégitette ki a liberálisokat az 1933. június 7-i négyhatalmi egyezmény sem, mivel mind a leszerelés, mind a revízió tekintetében alatta maradt várakozásaiknak. Már e szerződésben a nyugati hatalmak engedékeny, Hitlerrel alkudozó politikáját sejtették meg, amelyre sokkal érzékenyebbek voltak, mint a nyugat-európai polgári rétegek többsége.²⁸

A revízióval kapcsolatos cikkeiket, beszédeiket olvasva az a benyomás keletkezik, hogy a liberálisok igyekeztek minden erővel tagadni a tény, miszerint a magyar területi revízió felvetését a gazdasági válság következményei, Hitler hatalomra jutása tehette lehetővé, következésképpen az minden szubjektív óhaj ellenére objektíve junktimba került a nácik ügyével. Igyekeztek annak az ellentmondásnak volt kifejeződése, amelyet nyilvánvalóan megéreztek, hogy ti. a tényleges nemzeti sérelmek korrigálását is csak Hitlernek engedményt téve lehet keresztülvinni.

A nemzetközi viszonyokat végül is úgy értékelték, hogy a nagyhatalmak óvatos, egyezkedő politikát folytatnak Hitlerrel, hogy a Duna-medence széttagoltságán a kis-antant nem tud és nem is akar segíteni, Ausztria és Magyarország a francia biztonsági politika különböző kezdeményezéseiből kiszorult; realitás viszont Hitler és a náci Németország terjeszkedési politikája, ennek következményeként Ausztria és Magyarország elsőrendű fenyegetettsége. Ráadásul az érintett két kormány, a magyar és az osztrák, nem is úgy politizált, ahogyan azt a liberálisok a veszély elhárítása érdekében szükségesnek ítélték.

Restaurációs elképzelések

Így jutottak arra a következtetésre, hogy egyrészt Ausztriának és Magyarországnak magának kell kezdeményeznie, együttesen kell fellépnie, másrészt, hogy a diktatúraellenes ellenzéknek kell megtennie az első lépést. A német expanzió megállítására, az osztrák függetlenség és Magyarország biztonsága megőrzésére nem láttak más megoldást, mint amit a legitimista program, a restauráció kínálhat.

A restauráció fogalma benne volt a korszakban, nem a liberálisok és más ellenzékiek végső kétségbeesésének termékeként, vagy egy elhibázott helyzetmegítélés szüleményeként bukkant fel. Miután Hitler megkérdőjelezte a Párizs környéki békék egész rendszerét, nemcsak a status quo megvédését, de a status quo ante visszaállítását, így a restauráció lehetőségét is bevitte egy ideig a nemzetközi diplomáciai tárgyalásokba, a különböző két- és többoldalú szerződéseket előkészítő megbeszélésekbe.²⁹ Csakhogy míg a különböző nemzetközi tényezők elutasították ezt a megoldást, addig a liberálisok és a legitimisták a megvalósításáért szálltak síkra.

Supka Géza már 1931 végén arról informálta Jászi Oszkárt, hogy „Rassay a legitimistákkal van, sülve-főve”.³⁰ A rendőrség 1932–1933-tól megélnéknélkül legitimista

²⁷ Esti Kurír 1933. júl. 1. *Fenyő Miksa*: Magyar külpolitika. – Hasonlóan fogalmaz a lap 1933. aug. 11. Trianon és Versailles c. cikke. Rassay szavait a szegedi politikai gyűlésről szóló 1934. júl. 10-i nagy tudósítás közli.

²⁸ Uo. 1933. máj. 27. Eredmény? Júl. 18. Új helyzet.

²⁹ L.: *Kerekes*: i. m. 117., 120., 126–127., 256. A restaurációs problémára – a hazai szakirodalomban – e munka adja a legtöbb adatot.

³⁰ Jászi Papers. Supka Géza Jászinak 1931. dec. 31-én.

szervezkedésről számolt be, joggal ítélve „meglepőnek” és „érdekesnek”, hogy „újabbán Rassay Károly odaszegődött a legitimistákhoz s nemrég részt is vett egy legitimista értekezleten, amelyet Sigraynál tartottak meg”.³¹ Az 1933-ban sorozatosan rendezett összejöveteleket valóban ismert legitimisták (Apponyi György, Grieger Miklós, Gratz Gusztáv, Pallavicini György stb.) és a liberális ellenzék prominens képviselői látogatták, köztük Rassay Károly, Pakots József, Sándor Pál, Bródy Ernő, Gaál Jenő, Vázsonyi János. Rassay többször megjelent a Nemzeti Néppárt vacsoráin.³²

A rendőrségi megfigyelők azt is jelentették, hogy a Nemzeti Néppárt vezetésével pártközi legitimista blokkot akarnak létrehozni. Úgy tudták, máris csatlakozott Apponyi, Gratz, Ugron Gábor, Bródy, Gaál, Pakots, Sándor, Vázsonyi.³³ Szándékukban állt, hogy Gömbössel is tárgyaljanak.³⁴ A különböző, egymást követő megbeszélésekbe, amelyeket részben herceg Odeschalchiék lakásán tartottak, az említettekén kívül bekapcsolódott Hunyady Ferenc gróf, Zichy János gróf, Turi Béla és mások.³⁵

Hogyan értelmezték a restaurációt? Grieger megfogalmazásában „Ma a restauráció jelenti a nemzeti öncélúságot, a magyar hatalmi eszmének diadalát. . . . Diktatúra nem kell nekünk, sem vörös, sem fehér, sem barna. Óva intjük a magyar népet a hitlerizmus előfutáraitól, a nyilaskereszttesektől. . . . Nem akarjuk, hogy a porosz csizma végiggázoljon rajtunk. Menekülés a gazdasági válságból csak Magyarországnak és Ausztriának gazdasági és politikai összefogásában lehet.” Rassay a mozgalmat azzal jellemezte, hogy „egy ellenzéki párt lobogója alatt ideális gondolatok jegyében próbálja tömöríteni a magyar társadalmat”. Ez az „ideális gondolat” a legitimizmus, mert a köztársasági államformára a magyar társadalom az adott időben nem alkalmas, s mint tovább fejtegette, a szabad királyválasztás is kilátástalan, mivel nincs possibili jelölt. Így ebből a szempontból szintén csak a legitimizmus jöhet szóba. Rassay azért helyeselte a legitimisták, a Nemzeti Néppárt törekvését, mert úgy látta, Magyarország elszigetelt, biztonságát semmi sem garantálja, s ha nem fog össze Ausztriával, akkor felmorzsolódik a náci Németország, valamint a kisantant gyűrűjének kettős szorításában.³⁶

Ennek a legitimizmusnak és restaurációnak a tartalma sokban különbözött a húszas évektől. Noha a szervezkedést a gazdasági világválság ideje indította, s benne a gazdasági szempontok továbbra is jelen voltak, tartalmát és célját a Hitler hatalomra jutásával

³¹ OL BM VII. res. 1933–7–2350. (1933. jan. 17-i jelentés).

³² Uo. BM VII. res. 1933–7–2350. (1933. jún.-i jelentés közelebbi dátum nélkül.) – A Nemzeti Néppárt 1933 júniusában alakult, elsősorban a Keresztény Gazdasági Párthól kivált politikusokból. Vezetője először Grieger Miklós, majd Sigray Antal.

³³ OL BM VII. res. 1933–7–2350. (1933. jún.-i jelentés közelebbi dátum nélkül).

³⁴ Újság 1933. szept. 26. Gömbös miniszterelnök és Rassay másfélórás tárgyalása. Sajnos, a cikk csak annyit közöl, hogy „aktuális kérdésekről” folyt a szó.

³⁵ OL BM VII. res. 1933–7–2029. (1933. jún. 22-i jelentés).

³⁶ Grieger szavai: Esti Kurír 1934. ápr. 4. Grieger Miklós és Apponyi György a legitimizmusról. Rassay beszéde: Újság 1933. dec. 6. Rassay a legitimizmusról. – A liberálisok attól féltek. Gömbös azonnal és minden téren másolni fogja Hitler belpolitikáját. A miniszterelnök kormányzásának első évfordulóján tárgyilagosan megállapították, hogy ez nem következett be. (Újság 1933. szept. 30. Rovás.) Ugyanakkor ellenzékiiségüket nem adták fel. *Kónya Sándor*: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Bp., 1968. 107. megállapításával szemben a legitimista mozgalom egyben a liberálisok mozgalma is volt.

kialakult helyzet és annak nemzetközi, valamint hazai következményei határozták meg; a diktatúraellenesség kezdettől meghatározó eleme volt.

Rassaynak és a liberális ellenzék túlnyomó részének nyílt és hangos kiállása a legitimizmus, a Habsburg-ház visszahozása mellett, joggal lepte meg a kortársakat. Magyarán azonban nemcsak a már említettek hozhatóak fel. A liberális ellenzéken belül mindig is csak egy kisebbség, a függetlenségi-októbristák vallottak köztársasági nézetet, a többség kezdettől fogva királypárti volt. A húszas években a Nemzeti Demokrata Párt és főleg Vázsonyi Vilmos, a legitimista táborba tartozott, Rassay viszont ellenzéki karrierjét szabad királyválasztóként kezdte. 1921 októberétől a királykérdés lekerült ugyan a napirendről, a közjogi kérdés azonban rendezetlen maradt, akárcsak a kormányzói intézmény lényeges elemei. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a legitimista s részben a szabad királyválasztó irányzat tovább élt, ámbár kétségtelen, hogy a szabad királyválasztók jelentősége lassacskán elenyészett. Míg ugyanis a legitimisták IV. Károly halála után fiában, Ottóban, vagy a Habsburg-ház más tagjában megtalálhatták törekvéseik megismerésítőjét, a szabad királyválasztóknak nem volt számba vehető jelöltjük, akit a legitimisták „választottjai” mellé vagy ellen állíthattak volna. Úgy tűnik, a harmincas években – a közjogi kérdést tekintve – már csak két irányzatról lehet beszélni: a legitimistáról s arról, amely Horthy kormányzóságát akarja állandósítani. Mivel Vázsonyi halála után Rassay pártjába ment át a demokraták tekintélyes része, ez is szerepet játszott a korábbi legitimista – szabad királyválasztó ellentétek elsimulásában, illetve a legitimista felfogás terjedésében a liberális ellenzéken belül.³⁷

A liberálisok számára 1919–1921-ben sem önmagában a királykérdés jelentette a tényleges problémát, hanem a rendszer politikai berendezkedése, kormányzati módszere. Akár legitimisták, akár szabad királyválasztók voltak, valamennyien jogrendet, alkotmányosságot, politikai szabadságjogokat akartak. Az első világháborút követő válságjelenségek, majd még sokkal inkább a harmincas évek fejleményeiből azt a következtetést vonták le, hogy egy politikai berendezkedés minéműségét, demokratikus vagy diktatórikus voltát az államforma *önmagában* véve nem határozza meg.³⁸ A polgári köztársaság, mely Magyarországon 1919 tavaszán polgárháború nélkül változott át proletárdiktatúrává, amely Németországban képtelen volt megakadályozni a nácik hatalomra kerülését, vagy akár a szovjet köztársaság léte, mind olyan élmények voltak, amelyek eltávolították a liberálisokat ettől az államformától, viszont hozzájárultak diktatúraellenes nézeteik erősödéséhez. Így jutottak el ahhoz a konklúzióhoz, amit Apponyi György fogalmazott meg 1937-ben: „Csak azokban az államokban van parlamentáris élet, ahol alkotmányos királyság van: Angliában, Belgiumban, Hollandiában stb.”³⁹ Az államforma és demokrácia összefüggésével kapcsolatos gondolat-

³⁷ A liberális ellenzék húszas évekbeli nézeteire, keresztényszocialistákkal stb. való kapcsolatára l.: *L. Nagy*: Bethlen liberális ellenzéke 35. s. köv., 47–48, 92. stb. A szakirodalom 1921-et követően legjobb esetben is csak a legitimizmussal foglalkozik. Hiányzik azonban a legitimista irányzatok, mozgalmak, társadalmi bázisuk, funkciójuk összefoglaló feldolgozása. Így a liberálisok és legitimisták kapcsolata is kevésbé feltárt.

³⁸ L. pl. Vámbery Rusztem megállapítását, in: *Öt év múltán. A Károlyi-kormány előzményei és céljai*. Bp., é. n. 65.

³⁹ *Esti Kurir* 1937. máj. 1. Apponyi György előadása az Országos Kaszinóban.

menetük, együtt azzal, hogy a 19. és 20. század legnagyobb teljesítményének a polgári demokráciát tekintették, és minden attól eltérő rendszert diktatúrának minősítettek, megadja a liberálisok legitimizmusának legfőbb magyarázatát.

Részvételük a legitimista mozgalomban szerves részét alkotta annak a küzdelmüknek, amelyet a Gömbös-, majd a Darányi-kormány idején is folytattak az „állami omnipotencia”, a miniszterelnöki, a „kormánypárti diktatúra” ellen. Az ellenzék két dologtól tartott ui. Egyrészt a központi és személyi hatalom túlságos növekedésétől, másrészt attól, hogy Horthy esetleges váratlan halála miatt e hatalom kiszámíthatatlan következményekkel járhat, a közjogi kérdés rendezetlensége káoszhoz vezethet.⁴⁰ A legitimista mozgalom azt is szolgálta, hogy felhívja a figyelmet Magyarország problémájára (a magyar legitimizmus megnyilvánulásaira mindig élénken reagált a külföld), hogy elősegítse a revíziót az erőteljes nemzetközi ellenzékkel szemben.

A jogrendért, a politikai szabadversenyért harcolva a liberálisok sok ponton találtak korábban is a keresztényszocialisták, legitimisták törekvéseivel, nemegyszer léptek fel közösen. Ez az együttműködés mintegy magától értetődően újult fel és széleseedett ki Gömbös kormányzása idején és ellen, amikor Hitler is kinyújtotta kezét Ausztria felé, és minden eszközzel támogatta az osztrák szélsőjobboldalt.

Mindezen túl, ezekben az években a liberális ellenzék meglehetősen magára maradt a parlamentáris ellenzéken belül: az MSZDP már régen nem vállalt vele olyan szoros szövetséget, mint tíz évvel korábban, az Eckhardt vezette kisgazdák egyelőre Gömbössel paktáltak. Megkönnyítette a liberálisok és a legitimisták összefogását Rassay helyzetmegjétele és abból fakadó, már korábban kibontakozott politikája is. A húszas évek derekára kiderült, hogy a nyugati polgári demokráciáktól, valamint a kisantanttól a hazai liberális ellenzék hiába vár érdemi támogatást a Horthy-rendszer liberalizálásához. A harmincas években viszont azt kellett tapasztalnia, hogy sem a nyugati nagyhatalmak, sem a kisantant államok nem ellenzik olyan mértékben és határozottsággal Ausztria német bekebelezését, ahogyan azt a liberálisok elvárták tőlük. A polgári baloldalnak azt is fel kellett ismernie, hogy ellenzéki pozícióból és ugyanakkor alkotmányos eszközökkel a kormánypolitikát érdemben nem lehet megváltoztatni. Rassay tehát olyan politikai partnereket keresett, akik révén közelebb kerülhet, netán be is juthat a kormányhatalomba, akikkel kormányképes ellenzéki tömörülést szervezhet. Így épült ki együttműködése Kállay Tiborral 1928-ban, majd fokozatosan azzal a legitimista csoporttal, amelyet Apponyi György, Gratz Gusztáv, Sigray Antal képviselt.⁴¹

Amikor az új mozgalmat a sajtóban, a parlamentben, előadásokon népszerűsítették, a függetlenség és a demokratizmus motívumait hangsúlyozták. Pethő Sándor a Cobden Szövetségben arról beszélt, hogy a legitimizmus „a szabadság és a tekintély elvének harmóniája” – szemben a náci diktatúrájával, hogy „a magyar belpolitikai demokratikus átszervezésének mondhatni egyedül reális létformája” – szemben a Gömbös és hívei által erőltetett reformokkal.⁴²

⁴⁰ A harmincas évek első felére általában 1. *Kónya* i. m. – Újság 1933. júl. 8. Rovás. Dec. 6. Rassay a legitimizmusról.

⁴¹ *Ormos*: i. m. 323. *L.Nagy*: Bethlen liberális ellenzéke. 178–180, 203–207.

⁴² Újság 1933. ápr. 5. Napirenden.

A legitimisták és liberálisok 1933 augusztusában Szegeden tartottak zászlóbontó nagygyűlést. Szeged Horthyval, a különítményesekkel kapcsolódott össze a köztudatban, ugyanakkor a város és környéke a liberálisok egyik legszilárdabb, ez időben legfontosabb vidéki bázisa; Rassay Szeged mandátumával ült a parlamentben. A gyűlésen Grieger többek között azzal indokolta a legitimizmus jogosságát, hogy a szabad királyválasztó felfogás lényegében véve Trianon elfogadását jelentette és jelenti, így tehát tarthatatlanná vált. Pethő Sándor egyenesen azt fejtegette, „ha Kossuth most élne, nem a Habsburgok ellen szólítaná fegyverbe az Alföld népeit”, hanem szomszédai ellen.⁴³

1933 őszén-telén a legitimista gyűlések, tüntetések valamint a szervezett ellen-tüntetések nagy erővel zajlottak, a legitimisták ismét ún. Ottó-vacsorát rendeztek. A Műegyetemen olyan botrányos helyzet alakult ki, hogy az oktatást felfüggesztették, az egyetemet átmenetileg bezárták. Mindezt a liberális sajtó cikkei kísérték, amelyek továbbra is azt hangsúlyozták, hogy legitimizmus és demokrácia kart karba öltve járnak.⁴⁴

A különféle megnyilatkozások a mozgalom lényegét és fő célját ugyan világosan megjelölték, két alapvető probléma részleteit azonban homályban hagyták. Az egyik az volt, mit is kell érteni a restauráción? Hogyan vihető ki Ausztria és Magyarország „erőinek egyesítése”? Erre nézve egységes és világos állásfoglalásuk nem alakult ki, legalábbis nem vált publikussá. Kray István úgy látta: „a válság lényeges enyhülésére nem számíthatunk mindaddig, amíg a Monarchia feldarabolt részei nem tömörültek ismét szorosabb gazdasági egységbe.” E megfogalmazás mögött valamiféle vámuniós megoldás sejthető. Apponyi György ennél általánosabban fogalmazott: „A magam részéről jobban biztosítottnak látom a magyar nemzet öncélúságát egy osztrák-magyar monarchiában is – mutatis mutandis –, mint a jelenlegi helyzetben.” A különböző részletekből végül is egy perszónalunió körvonalai bontakoznak ki, amelyben Ottó kapcsolja össze a két országot. Ezért szorgalmazták, hogy a kormányzat vizsgálja felül álláspontját a királykérdésben, ami feltételezésük szerint Ausztriában is kedvező visszhangot váltana ki, s megkönnyítené elgondolásuk realizálását. A másik tisztázatlan kérdés az volt, mit tartalmaz az alkotmányos rend, a „legitimista demokrácia”? E tekintetben sem ismertek a részletek.⁴⁵ Joggal feltételezhető azonban, hogy a legitimisták és liberálisok nézetei között jelentős eltérések voltak, ha figyelembe vesszük a két irányzat általános politikai, gazdasági felfogását, pártprogramját. Talán e különbségek miatt sem törekedtek programszerű megfogalmazásra, mert az minden bizonnyal az ellentéteket hozta volna felszínre, gyengítve a mozgalmat. Egy dolog azonban bizonyos: minden szélsőjobboldali, nácibarát, diktatórikus törekvést elutasítottak.

Ez állapítható meg abból is, ahogyan növekvő aggodalommal kísérték nyomon az osztrák belső helyzet romlását, a fokozódó zűrzavart, az erősödő Heimwehr tevékenységét. Egyre elégedetlenebbül látták, hogy Dollfuss kancellár engedményeket tesz az „autokrácia szellemének”, gyengíti a Hitler-ellenes irányzatokat és szervezeteket.⁴⁶ A

⁴³ Esti Kurir 1933. aug. 8. A legitimisták zászlóbontó nagygyűlést tartottak Szegeden.

⁴⁴ Uo. 1933. nov. 22. Két tüntetés. Nov. 24. Ottó-vacsora. Dec. 10. Minden törvényt!

⁴⁵ Az idézetek sorrendje: Napló 1931–35. XV. 46. és 468. Mindkettőt idézi Kónya i. m. 108. L. még: Esti Kurir 1935. júl. 9. Apponyi György: Láthatatlan sorompó.

⁴⁶ Újság 1933. ápr. 4. Szomszédunkban. Esti Kurir 1933. szept. 13. Esmék zűrzavara. Szept. 24. Demokrácia.

liberálisok és a mögöttük álló kis- és középpolgári rétegek mindig félték a tömegek szervezett akcióitól, az erőszakos eszközöktől, még ha el is ismerték a munkásság gazdasági és politikai sérelmeit, követeléseik jogosultságát. Az 1934 februári bécsi munkásfelkelést azonban megértették, és leverésének következményeit úgy ítélték meg, hogy „Dollfuss győzelme pyrrhusi győzelem lesz, és hogy rövidesen arra fog ébredni, hogy elfogyott az a hadserege, amellyel az Anschluss elleni mozgalmát oly csodálatos szívóssággal vívta” korábban.⁴⁷ Különösen melegen méltatta az osztrák szociáldemokraták harcát Ausztria megmentéséért a Századunk.⁴⁸ Az ellenzék a felkelés leverésében a faszizmus sikerét látta, s ezért felelőssé tette Dollfust, az osztrák kormánypolitikát.⁴⁹ Heves szemrehányásokkal illette a magyar kormányt, főleg Kánya Kálmán külügyminisztert, aki Dollfussnak kiegyezést ajánlott a horogkeresztesekkel, holott mind Ausztria, mind Magyarország érdeke ezek letörését követelte.⁵⁰ Bizonyosak voltak abban, hogy Dollfuss engedményei ellenére nőni fog az Ausztriára nehezedő náci nyomás, mert „Hitlertől már megtudtuk, mennyivel éri be a horogkereszt, ha csak egy kissujjat nyújtanak neki”. Ha pedig így áll a helyzet, még inkább szükség van az osztrák-magyar összefogásra.⁵¹

A polgári ellenzék teljes mértékben igazolva látta önmagát, amikor 1934 júliusában az osztrák horogkeresztesek megkísérelték puccs útján átvenni a hatalmat, s Dollfuss kancellárt megölték. A liberális lapok különtudósítókat küldtek Bécsbe, a rendes újságszámokhoz rendkívüli mellékleteket csatoltak, hogy a maguk teljességében és drámaiságában számoljanak be a közönségnek a bécsi eseményekről. A leghevesebben az osztrák Heimwehrt és a mögötte álló nácikat támadták, de kijutott bírálatukból az osztrák kormánynak, valamint Mussolininak is, mert meggyőződésük szerint ő „szuggerálta” a szociáldemokrata mozgalom megsemmisítését, s mert egész politikájával hozzájárult Ausztria belső ellenálló erejének megtöréséhez.⁵² Kozma Miklós egy Gömbössel folytatott megbeszélése során aggályosnak tartotta, hogy a liberális sajtó éles hangnemben és korlátozás nélkül támadhatja Berlint, és állhat ki az osztrák baloldal mellett.⁵³

A történetek a liberálisokat közvetlenül is érintették, amennyiben az osztrák szabaddóműves szervezeteket hosszabb időre rendőri felügyelet alá helyezték. Ez

⁴⁷ Újság 1934. febr. 16. S holnap?

⁴⁸ Századunk 1934. 2. sz. Csécsy Imre: Véres napok után.

⁴⁹ Újság 1934. febr. 14. Márai Sándor: Bécsi húshagyó. Esti Kurir 1934. máj. 2. Rendi alkotmány. – Nézetük megegyezett Jásziéval, aki azt írta az osztrák kormány politikájáról: „keresztbe font kezekkel nézte, hogy ellenségei minden lehető elkövetnek a saját alapjainak felforgatására.” Századunk 1935. 3. sz. 110.

⁵⁰ Esti Kurir 1934. máj. 18. Kánya jóslata. Újság 1934. máj. 18. Rovás.

⁵¹ Újság 1934. febr. 17. Rovás. Febr. 18. Vezércikk. Máj. 18. Rovás. (Az idézet innen való.)

⁵² Esti Kurir 1934. júl. 26. Egylapos különkiadás és a következő napokban közölt kommentárok. Újság 1934. júl. 28. Rovás. Századunk 1935. 3. sz. Jászi Oszkár: Régi vita új megvilágításban. 1935. 6. sz. Vámbéry Rusztem: A demokrácia u. n. válsága. – Nem kapott hangot azonban a magyar kormány szerepe az osztrák fejleményekben. Ellenkezőleg. Azokkal összevetve, a hazai viszonyokról méltánylóan írtak. L. pl.: Újság 1934. júl. 22. Márai Sándor: Bombák között. Egy évvel később Rassayék, Bethlen, Eckhardt stb. már Gömbös megbuktatását szorgalmazták: Esti Kurir 1935. júl. 27. Farkas Tibor éles bírálat. Aug. 20. Eckhardt nyílt harcot jelent be Gömbös ellen.

⁵³ OL Kozma ir. 15. cs. Napló 1933–1938. (239. o. Bécsi út, 1934. júl. 25–27.) Kozma ugyanitt megjegyzi, hogy Mussolini kevesellte a magyar sajtó Berlin elleni támadásait.

kihatott a magyarok szempontjából oly fontos Allgemeine Freimaurer Ligára is, annál inkább, mivel a nácik megkezdték a német szabadkőművesség felszámolását.⁵⁴

Ezek az események adták az 1934 augusztusi, *első körmendi* liberális-legitimista gyűlés – Sigray Antal képviselői beszámolója – hátterét. Már ezen is szép számban vonultak fel olyan ismert politikusok, akik addig nem vettek részt a mozgalomban: Csekönics Iván gróf, Farkas Tibor, Huszár Károly, Huszár Mihály, Tóbler János, Szontagh Jenő; táviratilag üdvözölte Ernszt Sándor, Grieger Miklós, Kállay Tibor és Turi Béla. Rassay, a gyűlés egyik szónoka, több fontos kérdést is érintett beszédében, amelyet az a megállapítása határozott meg, hogy „A királykérdést ma *keretnek* tekintem, amelyet meg kell tölteni a nemzet igazi érdekeivel”. Eme „igazi érdekek” között egymás mellett említette „a nemzet önrendelkezési jogát”, ami a területi revíziót jelentette, valamint „ugyanazt az önrendelkezési jogot az állampolgárok számára is”, ami egyrészt a politikai szabadverseny hagyományos liberális követelését, másrészt a trón betöltésének lehetőségét is takarta. Kitért arra – talán először és utoljára –, hogy annak idején ő maga is megszavazta IV. Károly detronizációját, mert „abban a pillanatban mást tenni nem lehetett”. Most azonban sürgetőnek tartotta, hogy a közjogi kérdést mielőbb rendezzék, mégpedig végleges formában és addig, amíg Horthy életben van, tehát az alkotmányos formák között mehet végbe, és még mielőtt Hitler rátenné a kezét a Duna-medencére.⁵⁵

Minden olyan kezdeményezést, mely Ausztria és Magyarország közelítésére irányult, a maguk sajátos értelmezésében helyeselték és lelkesen üdvözöltek. Nagy reményeket fűztek az osztrák-magyar vámunió gondolatához, amelyet Mussolini vetett fel, s aminek létrehozását ők már 1933 tavaszán javasolták.⁵⁶ Szemben húszas évekbeli felfogásukkal a magyar kormányt most azért bírálták, mert nem kapott két kézzel Mussolini kezdeményezése után. „A magyar külpolitika nem akar hallani osztrák-magyar vámunióról – támadtak Kányára –, amely az Anschlussnak Magyarországra nézve is katasztrofálisan fenyegető veszedelmét elhárítaná.” Ehelyett a nemzet ügyét „inkább az innsbrucki és grazi randalírozó diákok kompetenciájába utalja”.⁵⁷ Az Anschluss elhárításában döntő eseménynek tekintették az 1934. március 17-i olasz-magyar-osztrák hármas szerződést, s ezért Fenyő Miksával együtt vallották: „a magyar érdek azt parancsolja, hogy szilárdan és félre nem magyarázhatóan álljunk Itália törekvései mellett.”⁵⁸ Pedig tisztában kellett lenniök azzal, hogy a hármas szerződés ugyan Hitler ellen irányult, de ki is zárta a legitimista, restaurációs megoldást.

⁵⁴ L. Nagy: Szabadkőművesség 105–108., 123.

⁵⁵ Az Esti Kurir 1934. aug. 14-i száma óriási terjedelemben tudósított a gyűlésről. Rassay szavainál az én kiemelésem. – L. N. Zs. – Az 1921-es pártközi értekezleten Rassay volt a legradikálisabb, amikor a Habsburgok végleges trónfosztását követelte. L.: OL K. 428. 23. köt. MTI jel. 1921. nov. 2. ötödik és nyolcadik kiadás.

⁵⁶ Esti Kurir 1933. ápr. 16. Sigray Antal gróf nyilatkozata. Jún. 23. Váratlanul előtérbe ugrott az osztrák-magyar vámunió kérdése. *Balkányi Kálmán*: Egy kereskedő naplója 1934–1941. Bp., 1942. 11.

⁵⁷ Esti Kurir 1933. jún. 29. Anschluss.

⁵⁸ Újság 1934. márc. 18. Rovás. Márc. 20. Rovás. Aug. 4. Magyar külpolitika. (Az idézet innen való.) – Amikor az 1936-os megújított szerződésből az Ausztria függetlenségére vonatkozó passzus kimaradt, ezt magyar szempontból is aggasztónak ítélték. Az osztrák-német szerződésről az volt a véleményük, hogy az az osztrák függetlenség koporsójába vert olyan szeg, amely Magyarországot is

Közben új problémával kerültek szembe s ez Ottóval volt kapcsolatos. A legitimisták 1933-tól szorosabb kapcsolatban álltak Ottóval, mint korábban. Vele megbeszélve vette át Griegertől a legitimista mozgalom irányítását Sigray, s nagyon kézenfekvőnek látszik, hogy Ottó tájékozott volt arról, milyen tartalommal töltötte meg az ellenzék a restaurációs, legitimista programot. Mindenesetre Ottó a maga politikai elképzeléseiről hosszabb időn át nem nyilatkozott. 1934 karácsonyán azonban a *Petit Journal* c. francia lap interjút készített vele, ami a legitimistákra, de főleg a liberálisokra, hideg zuhanyként hatott, meglehetősen kínos helyzetbe juttatta őket. Ottó ui. azt fejtegette, hogy korlátozni kell a parlamentet, hogy korporációs rendszert kell kiépíteni és így tovább. Ez homlokegyenest ellenkezett azzal, amivel addig nemcsak a liberálisok, de a legitimisták is érveltek a királyság intézménye s a Habsburg- király mellett. Sigray is elhatárolta magát Ottó nézeteitől, s azzal próbálta magyarázni azokat, hogy csupán Ausztriára vonatkozhatnak, Magyarországra semmiképpen sem. Rassay sokkal határozottabb és egyértelműbb volt. Hosszú nyilatkozatában minden fenntartás nélkül és keményen elutasította Ottó felfogását, mint amely teljes egészében idegen a liberális állásponttól. Ugyanakkor továbbra is úgy vélte, a legitimizmus fontos fegyver a „nemzet kezében”, viszont Ottót mintegy „leírta”. „Fájdalmas gondolat ránk nézve – állapította meg –, hogy ezt a fegyvert (ti. a legitimizmust – L. N. Zs.) épp az tegye használhatatlanná, akinek hivatása lenne azzal a nemzetért küzdeni.” Ottó kénytelen volt újabb, a Nemzeti Néppárt gyöngyösi gyűlésére küldött nyilatkozatban leszögezni, hogy az „ezeréves alkotmány” alapján áll, megrendült hitelét azonban ez már nem állította helyre.⁵⁹

1934-ben egyelőre elhárult Ausztria bekebelezésének közvetlen veszélye, de az ellenzék továbbra is folytatta agitációját restaurációs elképzelése mellett, mert meg volt győződve arról, hogy Hitler egy percig sem mondott le eredeti tervéről. A Saar vidéki népszavazás megrendezése (és eredménye) is azt jelezte számukra, hogy a nagyhatalmak nem zárják el Hitler előtt az utat, noha tanulságként – a magyar nemzeti sérelmek-érzelmek szempontjából – azt szűrték le, „a közös hazához való ragaszkodás érzése” rendkívüli erővel bír. Ennek az engedékeny politikának kifejezéseként értékelték az 1935-ös angol-német flottaegyezményt is, mely szerintük megingatta a stresai frontot, és újabb jelentős akadályt hárított el a német expanzió útjából.⁶⁰

A nemzetközi diplomácia másik, messzi távon is súlyos következményekkel járó fejleményét látták abban, hogy a Szovjetunió különböző szerződések révén aktív résztvevője lett az európai politikának. Az ellenzék, melynek politikai krédója a polgári demokrácia igenlése és minden ettől eltérő rendszer diktatúrájának minősítése és elvetése volt, nem tett különbséget e tekintetben Róma, Berlin és Moszkva között. Az olasz-szovjet, majd német-szovjet szerződéseket úgy fogta fel, mint diktatórikus rendszerek

megbeszéli: *Esti Kurir* 1936. márc. 28. *Gratz Gusztáv*: Az új római paktum. Újság 1936. jún. 17. Mi magyarok?

⁵⁹ *Esti Kurir* 1934. jún. 21. Sigray Antal gróf bejelentette, hogy átvette a magyar legitimista mozgalom irányítását. Dec. 29. Őszinte válasz egy nyilatkozatra. (Rassay szavai innen valók.) 1935. jan. 1. Sigray Antal nyilatkozata. Jan. 15. Ottó üzenete.

⁶⁰ Uo. 1935. jan. 16. Harangok szava. (Az idézet innen való.) Júl. 19. *Fenyő Miksa*: Külpolitika és restauráció. L. még: *H. Haraszti Éva*: Szerződésszegők. Az angol-német flottaegyezmény. 1935. június. Bp., 1972.

természetes együttműködését. Csupán azt nem értették, hogyan hidalható át a fasiszmus szovjetellenessége és a szovjet antifasizmusa? Igazolva látták e szerződésekben azt a meggyőződésüket, hogy a fasiszta diktatúra és a szovjet rendszer „egyazon érem két oldala” csupán.⁶¹ Más volt a helyzet a francia-szovjet kapcsolatok esetében. Érthetetlen és elfogadhatatlan volt számukra ekkor – a második világháború alatt felfogásuk változott –, hogy a polgári szabadságesszmék egyik klasszikus képviselője, Franciaország, összefog a Szovjetunióval. A nyugat-európai polgári, kispolgári körök túlnyomó része helyeselte e lépést, mert a béke és biztonság egyik remélhető biztosítékát látta benne. A magyar liberális ellenzék azonban nem tudta elfogadni azt a politikát, amely az antifasizmus jegyében a szövetségesek köré vonja a szovjetet és a kommunistákat. „Ne szövetkeztek az egyik ellenség ellen a másik, talán még veszedelmesebb ellenséggel” – írták, noha világosan látták, „Németország ma fenyegetőbb, mint Oroszország”.⁶²

Az európai biztonság megőrzésével kapcsolatos tervek és egyezmények egészéből továbbra is azt olvasták ki, hogy Magyarország a Hitler felől fenyegető veszedelemmel szemben védtelen, lényegében magára hagyott, nélküle és bizonyos részben ellene jönnek létre megállapodások: Hitler nem mondott le Ausztriáról, amelynek függetlenségét senki és semmi sem garantálja, ez pedig továbbra is a legközvetlenebbül érinti Magyarország jövőjét. Következésképpen semmit sem veszített aktualitásából Ausztria és Magyarország egymásra utaltsága, összefogásának szükségessége. Életben tartotta a restaurációs programot az is, hogy 1934 tavaszán terjedtek el a Habsburg-család ausztriai letelepedésére vonatkozó hírek, amelyek Horthyt is nyugtalanították, hogy 1935-ben Ausztriában hatályon kívül helyezték a Habsburgok vagyonát elkobzó törvényt, amiben Rassayék és Sigrayék az első komoly osztrák lépést látták a restauráció útján. Ezért fel is szólították a magyar kormányt, hogy a maga részéről is tegyen lépést a királykérdés rendezése érdekében.⁶³ Biztató jelként értékelték a budapesti francia követ, de Vienne cikkét, amely a restaurációt a liberálisokéhoz hasonló módon tárgyalta.⁶⁴ Sigray ez időben tért vissza angliai és franciaországi útjáról, amelynek nyilvánvaló célja az ottani politikai körök véleményének kipuhatólása és saját törekvések népszerűsítése volt. Sorozatosan adott interjúban és minden fórumon azt hangsúlyozta, „az Anschluss megakadályozásának egyetlen módja az osztrák restauráció.”⁶⁵ Ez persze azt a benyomást keltette, vagy kelthette, mintha Nyugat-Európában lett volna támasza ennek az elgondolásnak.

⁶¹Esti Kurir 1933. szept. 6. Olasz-orosz szerződés. Szept. 8. Hova csúszunk? Máj. 12. Végállomás: Moszkva. Hasonló francia álláspontra I.: La Paix 1929. szept. különszám. 6.

⁶²Az idézetek sorrendje: Esti Kurir 1935. júl. 31. *Apponyi György*: Vigyázat, mázolja! Újság 1933. máj. 12. Rovás. L. még: *Brenier Becanne*: Études des doctrines fascistes et des moyens de les combattre. Paris, 1934. I. s. köv. Újság 1934. febr. 8. A római okmány. Dec. 4. A gyilkos gyilkosa.

⁶³Esti Kurir 1935. júl. 9. *Apponyi György*: A láthatatlan sorompó. *Kerekes* i. m. 126. Schuschnigg rendszeresen tájékoztatta Ottót minden fontos osztrák bel- és külpolitikai lépésről. Uo. 202.

⁶⁴Esti Kurir 1935. júl. 27. A Temps nagy cikke Magyarországról. – A budapesti amerikai követ szerint is volt olyan francia nézet, amely a náci expanzió ellenében rokonszenvezett a restauráció gondolatával. *John Flournoy Montgomery*: Hungary the Unwilling Satellite. New York, 1947. 92.

⁶⁵Az Esti Kurir 1935. júl. 28.–szept. 10. között több riportot hoz. Az idézet helye: Esti Kurir 1935. júl. 28. Ludwig Dénes interjúja Sigray Antallal. Egyidejűleg azt is többször leszögezte, hogy „a német expanziós törekvések fenyegetik Ausztria függetlenségét és fenyegetik a mi függetlenségünket is”. Az 1935. ápr. 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházi naplója. VIII. 270.

Az 1935-ös országos választásokon a liberálisok egyik Gömbössel és rendszerével szembe állított jelszava a restauráció volt. Rassay megismételte: „Az én álláspontom az, hogy Ausztria csatlakozását Németországhoz csak a restauráció tudja megakadályozni.”⁶⁶ Ettől várható, hogy az önmagában véve gyenge Ausztria és Magyarország olyan erőt alkosson, amely képes ellenállni Németországnak. Hozzátette azonban, s ezzel némileg módosította korábbi felfogását, hogy ti. „a nemzet sorsát nem lehet a restauráció és a legitimizmus *egyetlen* kártyájára feltenni”, úgy kell kezelni, mint a lehetséges eszközök egyikét.⁶⁷ Ez a fogalmazás is jelezte, amiről már volt szó, hogy a liberálisok számára a királyság elsősorban a belpolitikai demokratizálást jelentette, s hogy Sigrayék és Rassayék nem teljesen azonosan értelmezték a legitimizmust.

Az 1935-ös választások előtt formálisan is csatlakozott Rassay pártjához Gratz Gusztáv, valamint Apponyi György gróf, aki ettől kezdve a párt legaktívabb reprezentánsa volt a fasizmus, a magyar jobbrtolódás, a Hitler-ellenes harcban. A választásokon – az ajánlási ívek aláíróiként – Khuen–Héderváry Károly gróf, Batthyány Gyula gróf, Pálffy Ferencné grófnő és mások nyíltan támogatták Rassayt.⁶⁸ Arra, hogy az arisztokrácia történelmi neveket viselő tagjai egy ellenzéki liberális pártot ilyen formában támogassanak, korábban nem volt példa, nem tudta elérni IV. Károly egykori minisztere, Vázsonyi sem.

Hazai és külföldi visszhang

Rassayék és a legitimisták restaurációs elgondolása egyedül állt a különböző biztonságot célzó nyugat- és közép-európai tervek, programok között. Sem Magyarországon, sem másutt nem volt olyan politikai csoport, amely a Habsburg-hatalom fel-támasztásával, Ausztria és Magyarország új formájú egyesítésével remélte megállítani a német hódítást.

Ha a mozgalom mérlegét 1935–1936-ban vonjuk meg, akkor az hazai viszonylatban is eléggé kedvezőtlen. A restaurációs programot a liberálisok egésze sem fogadta el, és nem állt ki mellette minden legitimista sem. A függetlenségi-októbristák, a Kossuth Párt, tisztában voltak ugyan a program náci- és németellenességével, amivel messze-menően egyetértettek, mégsem voltak hajlandók támogatni egy esetleges Habsburg-megoldást. A legitimisták egy része, hű maradva ugyan meggyőződéséhez, nem vett részt a szervezkedésben. Távol maradtak azok, akik nem Ottó-pártiak voltak, akik irreálisnak tartották a tervet, s azok is, akik konzervatívabbak voltak annál, semhogy a liberálisokkal szövetkezzenek, és együttműködjenek olyan ellenzéki politikusokkal, mint Rassay vagy a fiatal Vázsonyi. Végül, de egyáltalán nem utolsósorban nagy mér-

⁶⁶ Újság 1935. márc. 27. Lelkiül és politikailag független emberek álljanak a nemzet mellett őrt.

⁶⁷ Esti Kurir 1935. márc. 27. Rassay választói gyűlése Szegeden. (Az én kiemelésem – L. N. Zs.)

⁶⁸ Uo. 1935. márc. 9. Apponyi és Gratz beléptek a Rassay-pártba. A márc. 14-i szám első oldalon közölte az ajánlók neveit. Vámbéry némi malíciával írta: az, hogy „a jellemzőlárd Gratz összebújt Rassayval, sőt Apponyi Györggyel és a kis Vázsonyival”, csupán azt a célt szolgálja, hogy „mint legitimista balszárny megszopják az aranyborjút választási célra”. Jaszi Papers. Vámbéry Jászinak 1935. márc. 12-én.

tékben csökkentette a csatlakozók számát a kormánypárt határozata, megtiltva tagjainak a legitimista mozgalomban való részvételét.⁶⁹

Kozma Miklós 1935-ben a legitimizmus, a restauráció hívei közé sorolta a teljes klérust, az arisztokrácia jelentős részét és a középosztály konzervatív csoportjait, valamint hangsúlyozottan a „zsidó intelligentiá”-t, „a zsidóság vezető rétegének” nagyobb részét.⁷⁰ Ez azonban távolról sem azt jelentette, hogy mindezen rétegek aktívan támogatták volna Rassayék és Sigrayék mozgalmát. Kozma ugyanakkor nem vette számításba a liberálisokat és a mögöttük álló kispolgári társadalmi rétegeket, amelyek nem kizárólagosan zsidó származásúak voltak. Hasonlóan azt sem, hogy a középrétegek, a kispolgárság egy részének rokonszenve a mozgalom iránt nem annyira legitimista meggyőződésen, mint inkább a náci hódítástól való félelmén alapult, hogy nagyobb tömege messzemenően elfogadta a Horthy-rendszert, személy szerint Horthyt magát, s olyan változást, mely a kormányzót is érintené, nem kívánt, s hogy más csoportjai a szélsőjobbaldalt, a nyilasokat támogatták.

A mozgalom helyzetét ebben az első szakaszban alapvetően az határozta meg, hogy a hazai szélsőjobbaldal még nem mutatott olyan erőt, amely megfelelő ellenhatást váltott volna ki, mint történt egy-két évvel később, hogy nem támogatták sem a kiscgazdák, sem a szociáldemokraták. Eckhardt Tibor 1934–1935-ben Gömbössel egyezkedett, és a választójog kérdésében a legélesebb ellentétben állt Rassayékkal.⁷¹ Más okok miatt, de kezdetben szintén távol tartotta magát a mozgalomtól, s nem mutatott iránta rokonszenvet az SZDP sem, noha a gömbösi politika elleni küzdelemben más területeken gyakran támogatta a polgári ellenzéket.⁷²

A legitimisták és liberálisok mozgalma szempontjából fontos és tanulságos volt Bethlen magatartása. Ő, mint a Gömbössel szemben álló ellenzék legsúlyosabb egyénisége, 1935-ben Rassayval kapcsolatban új fejezetet nyitott, amikor a választásokon a liberális párt vezérével sok tekintetben azonos követelésekkel lépett fel, és feltűnően keltően, nyilvánosan üdvözölte Rassay törekvéseit. De egyetértését bizonyos belpolitikai problémákra korlátozta, és a nyilvánosság előtt semmiféle jelét nem adta annak, hogy a legcsekélyebb mértékben is helyeselné a restaurációs elgondolást. Ugyanakkor azonban Bethlen — legalábbis a hozzá nagyon közel álló Khuen-Héderváryak révén — messzemenően tájékozott lehetett a szervezkedésről, s joggal feltételezhető, hogy közvetve véleményét is tudatta Rassayékkal.⁷³

⁶⁹ Esti Kurir 1933. jún. 9. Időszerű-e? *Kónya* i. m. 109.

⁷⁰ OL Kozma ir. 5. cs. Adatgyűjtemény. 1935. III. köt. 128. (Kozma belpolitikai helyzetjelentése a kormánynak 1935. aug. 5-én.)

⁷¹ Gömbös polgári ellenzékében Rassay tette a legtöbbet azért, hogy megakadályozza a miniszterelnök és a Kiscgazdapárt szövetkezését. Az Esti Kurir 1934. aug. 29-i száma első oldalán hozta a kiscgazdák választójogi tervezetét és Eckhardt levelét, majd napokon át cikkezett ezzel kapcsolatban, s így politikai botrányra dagasztotta a bizalmas egyezkedést. Egy rendőrségi jelentés nem túlzott, amikor megállapította: „Rassay Károly azt a célt tűzte ki maga elé, hogy Eckhardt Tibort leterítse.” OL BM res. 1934–7–8530. (1934. szept. 22-i bizalmas jelentés.)

⁷² *Pintér István*: A Szociáldemokrata Párt története 1933–1944. Bp., 1980. a párt politikáját általában részletesen mutatja be, de nem tér ki az SZDP 1937 előtti nézetére Rassayék és Sigrayék mozgalmával kapcsolatban.

⁷³ Esti Kurir 1935. márc. 23. Bethlen István üdvözlete Rassay Károlynak. — A gyermek Bethlen István neveltetéséről gondoskodó családi tanács feje Khuen-Héderváry Károly gróf volt.

Az 1918-as és 1919-es forradalmak élménye a köztársasági államforma és program népszerűségét polgári körökben kétségtelenül visszavetette. Ebből azonban egyáltalán nem következett a Habsburg-ház iránti rokonszenv növekedése; annál kevésbé, mivel – legalábbis 1849 óta – a magyar közvéleményre nem hatott a „jó király” legendája. Bármennyire is a náci expanziótól, a jobboldali diktatúrától való félelem lendítette fel a mozgalmat, a restauráció és a legitimizmus jelszava egyelőre nem tudta megnyerni azokat a rétegeket, politikai pártokat, amelyek egyébként végső tartalmával és céljával egyetértettek. Ehhez még némi idő s főleg a mozgalom által kifejezésre juttatott veszély szélesebb körű érzékelése volt szükséges.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a kormányzat és Horthy a leghatározottabban elutasított minden esetleges legitimista, restaurációs tervet, kísérletet. Ez nemcsak Horthy személyes meggyőződéséből, ambíciójából következett, de a kormány külpolitikai koncepciójából is, amely Magyarországnak mintegy közbenső – közvetítő pozíciót kívánt biztosítani Berlin és Róma között. Horthy kifejezetten sürgette Hitlert az Ausztriával való megegyezésre, hogy mielőbb elejét vegyék a restaurációs terveknek. Gömbös most sem akart mást, mint a rendszer berendezkedése idején, vagyis Horthy pozíciójának megerősítését. Mackensen budapesti német követ már 1934 elején megnyugtatta Berlint, hogy Horthyban és környezetében a legitimizmus nem találhat támogatásra.⁷⁴ Az ellenzék, mely 1935-ben különös hevességgel harcolt a kormány ellen, kész lett volna mindent elfelejteni („Ami volt, az elmúlt; ilyen nagy dolgokban csak a jelen számít”), ha Gömbös vállalta volna a restaurációs programot.⁷⁵ Erről azonban szó sem volt.

A megélt legitimista tevékenység zavarta vagy zavarhatta a kormány diplomáciai manővereit, belpolitikai törekvéseit; egy nagyobb legitimista párt létrejötte nem illett ezek közé. Ez az oka, hogy erőiesen lépnek fel a legitimista tüntetők ellen, a rendőrség szorosabb megfigyelés alatt tartja Rassayékat és Sigrayékat, mint előtte vagy utána bármikor, s minden módon akadályozzák egységes legitimista ellenzéki blokk kialakítását.⁷⁶

Nem volt jobb a helyzet a másik érdekelt félnél, Ausztriánál sem. Komoly osztrák politikai tényezők köréből semmi sem mutatott arra, hogy a restaurációban kiutat látnának, noha az Anschlusst 1933 táján a lakosság nagy többsége ellenezte. Az osztrák kormánypolitika sem Dollfuss idején, sem Schuschnigg alatt nem hogy nem

⁷⁴ Horthy szerint „két súlyosan beteg béna nem lesz életképesebb azzal, ha egyesül”. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeáll., sajtó alá rend., a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Bp., 1968. 72.

⁷⁵ A kormány és Horthy álláspontjára l.: Juhász i. m. 162. s. köv. Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rendezte stb.: Szinai Miklós és Szücs László. Bp., 1972. negyedik kiad. 140–149. Kónya i. m. 108. – Az idézet helye: Esti Kurir 1935. júl. 19. Fenyő Miksa: Külpolitika és restauráció. – A továbbiakban azt írja, hogy a magyar külpolitikának „ma az egyetlen ígéretes lehetősége: a magyar restauráció és e révén az Ausztriával való szoros egybekapcsolódás”. Ez lett volna a valóban öncélú magyar politika – írta egy másik cikk –, amellyel szemben „minden más kísérletezést a nemzeti öngyilkossággal határos veszedelmes játéknak kell tekintenünk”. Uo. 1936. márc. 10. Öncélú magyar külpolitika. – Az „öncélú magyar külpolitika” Gömbös kedvelt kifejezése volt, egészen más tartalommal.

⁷⁶ L. Kerekes i. m. 126. Kónya i. m. 107.

gondolt restaurációra, hanem egyenesen kizárta a lehetőségek köréből. Schuschnigg, noha személyesen rokonszenvezett a monarchizmussal, kül- és belpolitikai okok miatt egyaránt „romantikussá és esszerűtlenséggé” minősítette a restaurációt – teljes joggal. Az osztrák szociáldemokrácia és egészen más okokból a Heimwehr, szintén ellene volt.⁷⁷

Tanulságul kellett szolgáljon Rassayéknak és Sigrayéknak, hogy azok az osztrák polgári, értelmiségi körök, amelyekkel a liberális ellenzék a szabadkőművesség révén szoros érintkezésben volt, sem karolták fel a restauráció gondolatát. A nemzetközi szabadkőműves szervezetek intencióit követve, alapjában véve „francia szellemben” igyekeztek előmozdítani a Duna-medence országainak közeledését, a kisantant államok, valamint Ausztria és Magyarország együttműködését.⁷⁸

Hasonló, vagy még rosszabb volt a restaurációs program visszhangja a kérdésben érintett többi kormánynál. Hitler egyenesen casus bellinek nyilvánította esetleges komoly felvetését, mint ahogyan más okok miatt ellenezte Mussolini is.⁷⁹ A korszak biztonsági politikáját alakító-formáló Franciaországban sokféle terv, elképzelés született, de ezek között nem játszott szerepet a restauráció lehetősége, hiszen a francia politika alapja a status quo fenntartása volt. Az angol politika, ha sok tekintetben különbözött is a franciától, így pl. a területi revízió megítélésében, a restaurációt nem támogatta.⁸⁰

A kisantant államai közül Csehszlovákia és Románia a leghatározottabban elvetett minden restaurációs elgondolást. Beneš és Titulescu, teljesen más megfontolásból, mint Hitler, de szintén casus bellinek nyilvánította felvetését, megvalósításának kísérletét. Rassay lapja, részletesen ismertette Benešnek ezzel kapcsolatos 1934-es nyilatkozatait, felháborodva kommentálta őket, s értetlenül fogadta a kemény visszautasítást, ami pedig ténylegesen aligha okozhatott meglepetést bárkinek.⁸¹ A jugoszláv álláspont annyiban különbözött a csehszlováktól és a románoktól, hogy kezdettől „nagyobb mértékben volt érdekelve a restauráció, mint az Anschluss megakadályozásában”. A restaurációt csak a horvát szeparatisták támogatták, velük viszont a magyar liberálisok nem vállaltak közösséget.⁸² Senkit sem lephetett meg, még ha a liberálisok értetlenséget mutattak is, hogy 1935-ben a kisantant sinai konferenciája a restaurációt, mint az Anschluss ellenszerét, elvetette.⁸³

⁷⁷ Kerekes i. m. 61–63., 117. (Az idézet innen való.)

⁷⁸ Az osztrák álláspontba talán az is belejátszott, hogy a Monarchia idején Ausztriában a szabadkőművesség be volt tiltva, csak illegálisan működhetett. Hitler hatalomra jutása után szorosabbá vált az Allgemeine Freimaurer Liga és az Association Maconique Internationale együttműködése. L. Nagy: Szabadkőművesség 29., 127–128. stb.

⁷⁹ Kerekes i. m. 126., 256.

⁸⁰ Ezt bizonyítja Ormos i. m., Kerekes i. m. *Ádám*: A kisantant, valamint *Ádám Magda*: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Bp., 1968., melyekben a kérdés nyugati fogadtatása vagy egyáltalán nem, vagy csak elutasítás formájában szerepel. Így Horthy titkos iratai 138. szerkesztői megjegyzése és *Kónya* i. m. 108. erre hivatkozó megállapítása, amelyek forrást nem jelölnek meg, nem látszanak megalapozottnak.

⁸¹ Ormos i. m. 237–238. *Ádám*: A kisantant 182. Esti Kurir 1934. aug. 12. Casus belli. L. még a nov. 7-i, nov. 8-i cikkeket. Arra is rámutatott a lap, hogy a királyságot nem általában ellenzi Prága, hiszen Jugoszláviában, Romániában egyáltalán nem kifogásolja.

⁸² Kerekes i. m. 126. (az idézet innen való), 127., 325.

⁸³ Esti Kurir 1935. júl. 17. Szinaja.

Felkészülés az Anschlusra, Ausztria bekebelezésének hatása,

1935 derekától kül- és belpolitikai okok miatt fontos változás következett be Sigrayék és Rassayék mozgalomban. Átmenetileg elhárult a veszély Ausztria felől, s be kellett látni, hogy az Anschlus restaurációs programmal nem lehet megakadályozni. Ekkor már kezdték felismerni azt is, hogy semmi és senki sem fogja meggátolni azt. Itthon a Kisgazdapárt Gömbös ellenzékéhez csatlakozott, a nyilasok és nemzetiszocialisták szervezkedése napról napra erősödött, a Gömböst követő Darányi politikája nem hogy nem akadályozta ezt, de 1937-től azt a félelmet keltette, hogy amikor a náci birodalom közös határt teremt Magyarországgal, a nyilasok a Heimwehrhez hasonló ötödik hadosztályt képeznek, és egy szélsőjobboldali hatalomátvétel lehetőségét teremtik meg.⁸⁴ Ez módosította a mozgalom tartalmát és jelszavait, s így támogatóinak köre mennyiségében, milyenségében egyaránt bővült.

1937 tavaszán ismét megszorodtak a legitimisták és liberálisok politikai vacsorái, előadásai, amelyek alkalmat adtak nézeteik újabb összegezésére. Rassay évekre visszatekintve állapította meg, hogy „a legitimizmus elsősorban nem közjogi és nem érzelmi kérdés”, hanem a Duna-medence s benne Magyarország biztonságának kérdése. Nézete szerint a térség problémáját csak két módon lehetne megoldani: konföderáció vagy restauráció útján, de mindenképpen úgy, hogy egy ilyen biztonságot ígérő keret, amely ellen tud állni a német nyomásnak, minden országot átfogjon.⁸⁵ Csakhogy nem volt remény sem egyik, sem másik változat megvalósítására. Apponyi György azt emelte ki: „Mi a nemzet egységét szolgáló mozgalmat látunk a legitimizmusban. Nemzet alatt természetesen magyar nemzeti irányzatot értek és nem olyant, amely egy külföldi nacionalizmus csatlósává szegődik. Az alkotmányos élet teljességét követeljük, tiltakozunk minden parancsuralmi törekvés ellen.”⁸⁶ Meg voltak győződve arról – s ebben igazságuk volt –, hogy a legitimizmus „egyedül képes európai kérdéssé tenni a magyar problémát”, amennyiben annak jelentkezésére a nagy- és a kisantant mindig érzékenyen reagált. Ebbe a magyar problémába nemcsak a Németország oldaláról fenyegető terjeszkedés, vagy a kisantant gyűrűjének szorítása volt beleértendő, hanem a magyar nemzeti sérelmek, a békeszerződés igazságtalanságai és azok korrigálása szintén.⁸⁷

A legitimista-liberális gyűléseknek most már nemcsak az eddig említett politikusok és párhíveik voltak a rendszeres látogatói. Részt vett ezeken – többek között – Ripka Ferenc, Budapest volt főpolgármestere, a törvényhatósági bizottság tagja; Kun Béla, korábban Károlyi Függetlenségi pártjának politikusa, s így a liberális ellenzéknek is partnere, utóbb a Kisgazdapárt képviselője.

A sajtótudósítások legmeglepőbb adata azonban az, hogy a kormányzó fia, Horthy István, szintén gyakorta jelent meg e vacsorákon és előadásokon, azokon beszé-

⁸⁴ *Lackó Miklós*: Nyilasok és nemzetiszocialisták 1935–1944. Bp., 1966. 80. s. köv., 107–109. A liberálisok félelme, ha túlzott volt is, nem alaptalan.

⁸⁵ *Esti Kurir*: 1937. máj. 30. Érdekes politikai beszédek a tegnapi legitimista vacsorán.

⁸⁶ *Uo.* 1937. máj. 1. Apponyi György előadása az Országos Kaszinóban.

⁸⁷ *Uo.* 1937. máj. 30. Érdekes politikai beszédek a tegnapi legitimista vacsorán.

deket tartott, mégpedig a királyt éltetve.⁸⁸ Kizártnak kell tartani, hogy Horthy István 1937-ben pusztán egyéni ötlettől hajtva, apja és környezete tudta nélkül szerepelt az ellenzék összejövetelén. Ha figyelembe is vesszük, hogy nézetei némileg eltértek apjától, hogy már csak koránál fogva is rugalmasabb volt több kérdésben, ilyen messzire, pusztán egyénieskedésből, nem mehetett.

Mi magyarázhatja Horthy Istvánnak mindenképpen feltűnő magatartását? Legkézenfekvőbbben az, hogy 1937 nyarán került a parlament elé a kormányzói jogkör kiterjesztésére vonatkozó újabb törvényjavaslat, amely magában foglalta az utódajnlás jogát is. Nem volt titok a parlamenti vitát megelőzően sem, hogy a legitimisták és liberálisok elleneznek minden olyan megfogalmazást, amely véglegesen kizárná a királykérdés általuk kívánt rendezését. Reálisnak látszik a feltételezés, hogy Horthy István részvétele az ellenzéki-legitimista gyűléseken és a királyt éltető beszédei a legfelső körök nyilasellenességét is kifejezésre juttatták, elsősorban és legfőképpen azonban azt kívánták demonstrálni, hogy a kormányzó sem kívánja elzárni egy majdani rendezés útját. Gesztus volt tehát az ellenzéknek azzal a céllal, hogy a törvényjavaslat várható vitatását, ellenzését leszerelje.

A körülmények Horthynak kedveztek. Az adott légkörben maga az ellenzék sem kívánta túlságosan kiélezni az ellentéteket, hogy ezzel a nyilasok malmára hajtsa a vizet, annál kevésbé, mert eléggé általános volt a félelem, hogy az 1937-ben 69 éves kormányzó netáni halála esetén az utódlásba elsősorban Berlin szólna bele. A náci befolyástól, a nyilasoktól való félelem ez esetben is fékezte az ellenzékét. Mivel minden változás a jobbracsúzás veszélyével fenyegetett, ismét egyszer a *non movere* elve, sőt, az adott állapot stabilizálása tűnt számukra célszerű politikai megoldásnak.

Mindez nem jelentette, hogy teljesen feladták álláspontjukat, s lemondtak annak kifejezésre juttatásáról. A kormányzói jogkör kiterjesztésére benyújtott javaslat első megfogalmazását Rassay nem fogadta el, mert az, nézete szerint, Horthy számára visszavonhatatlan és nem provizórikus jogokat kívánt adni. Az ő s így a liberálisok álláspontja is közrejátszott a javaslat átdolgozásában. A második, immár módosított törvény-szövegét – noha azt még mindig nem tekintette ideális közjogi megoldásnak – már Rassay is megszavazta. Álláspontját azzal magyarázta, hogy a javaslat „a jelen államfő iránti tiszteletet” és „a nemzetet jellemző királyhűséget” (?!) összeegyeztette, mivel a jogkiterjesztésben az átmenetiség kapott nagyobb hangsúlyt. Valójában azonban azért szavazott végül is „igen”-nel, mert „minél bizonytalanabb időkben élünk és minél bizonytalanabb a jövő, annál inkább kötelességünk gondoskodni arról, hogy alkotmányjogi törvényeink a nemzeti szuverenitást és a nemzeti akaratot megvédjék és biztossítsák”.⁸⁹

Ilyen körülmények között került sor 1937. október 10-én az ellenzék nagyszabású politikai tüntetésére, a *második körmendi gyűlésre*. Az Anschluss árnyékában és az 1937: XIX. tc. elfogadása után már nem az osztrák függetlenség megvédése, hanem belpolitikai program adta meg a gyűlés tartalmát, amely a nyilasok, nemzeti-

⁸⁸ L. a 85. és 86. jegyzetet a résztvevőkre, Horthy István szereplésére.

⁸⁹ OL K. 510. 13. köt. 267. A parlament közjogi bizottságának 1937. jún. 30-i ülése. (Az idézet innen való.) Esti Kurír 1937. júl. 1. A kormányzói javaslat vitája. 1920 elején Rassay, mint a KNEP tagja és igazságügyi államtitkár, jelentős munkát végzett a kormányzói intézményre vonatkozó első törvények megfogalmazásában.

szocialisták és Darányi ellen irányult. Ez volt az értelme annak, hogy a vezető politikusok, köztük Rassay, „a rend, az alkotmány és a királyság mellett” tettek hitet. A különböző ellenzéki pártok ekkor már komoly formában foglalkoztak Darányi lemondatásának módjával, mert a miniszterelnök politikája egyre tágabb teret adott a nyilasoknak, s külpolitikájával mind közelebb került Berlinhez.⁹⁰

E tényezők miatt világosabb és érthetőbb lett a liberálisok és legitimisták évek óta hirdetett, 1937-ben ténylegesen csak megismételt alternatívája: legitimizmus, királyság vagy jobboldali diktatúra. Erre most már érzékenyebben reagált a politikai közvélemény s az ellenzék széles táborra, mint a szegedi zászlóbontásra, vagy az első körmendi gyűlésre.

Igy azután 1937-ben Körmenten megjelent az Egyesült Keresztény Párt, s ami sokkal fontosabb volt, a Kisgazdapárt vezérkara is. Valamennyi pártvezér felszólalt. Eckhardt azt hangsúlyozta, hogy pártja mindig az alkotmányosság híve volt, hogy a legitimizmust, a restaurációs törekvéseket éppen a szélsőjobboldal szereplése erősítette és népszerűsítette a közvéleményben.⁹¹ Az MSZDP nem képviseltette magát Körmenten, az ellenzék megnyilatkozását azonban igen jelentősnek tartotta. A Népszava kiküldött tudósítói részletes riportokban ismertették a történeteket, s a párt vezetői többször foglalkoztak az ott felvetett problémákkal. Peyer Károly egy pártértekezleten kifejtette: „ha a szociáldemokratáknak választaniuk kell a diktatúra és az alkotmányos szabadság között, habozás nélkül az utóbbit fogják választani, bármilyen nevet viseljen is az államforma, amely azt biztosítja.” Éppen ezért a szociáldemokrata vezetők készek voltak együttműködni a polgári ellenzékkel a szélsőjobboldal ellen.⁹² A Kommunisták Magyarországi Pártja is elismerte annak az ellenzéki programnak és összefogásnak a fontosságát, amit a második körmendi gyűlés képviselt, egyidejűleg azonban hangsúlyozta, hogy a munkásmozgalom nem játszhat alárendelt szerepet a nyilasok elleni összefogásban sem.⁹³

A mozgalom tehát, amelyet 1933-ban Rassayék és Sigrayék a restauráció, a legitimizmus jelszavával, akkor a hangsúlyt az Anschluss megakadályozására helyezve, megindítottak, rövid ellankadás után a hazai szélsőjobboldal megfékezésését, felszámolását állítva az előtérbe, megérlelte gyümölcsét. Az 1937-es körmendi gyűlés és visszhangja olyan ellenzéki egyetértést teremtett és fejezett ki a szélsőjobboldal ellen, amely a nem

⁹⁰ Már jóval a körmendi gyűlés előtt általános támadást indítottak Darányi ellen. (Újság 1937. júl. 9. *Zsolt Béla*: Virrad. Szept. 21. A politika vasárnapja. Szept. 28. Rassay színvallásra szólította fel a miniszterelnököt és a pártokat.) Óriási felháborodást és megdöbbenést váltott ki, hogy Mecsúr András és hívei részt vettek a nácik nürnbergi pártnapján. (Uo. 1937. aug. 18. A pártnapon). A szélsőjobboldal helyzetére *Lackó* i. m. 75. s. köv.

⁹¹ *Esti Kurir* 1937. okt. 12. Az ellenzék hatalmas felvonulása Körmenten. Újság 1937. okt. 12. Hitvallást tettek az ellenzék vezérei a rend, az alkotmány és a királyság mellett. – Eckhardt beszédében beszámolt Ottóval történt találkozásáról is. A tudósítások szerint jelen volt Körmenten Zichy János, az Egyesült Keresztény Párt elnöke, Berg Miksa, Makray Lajos, Sulyok Dezső. Feltűnő, hogy Vázsonyi Jánosék neve nem szerepel. Ők 1933–34-hez mérten meglehetősen visszavonultak a mozgalomtól. A gyűlés kisantant visszhangja továbbra is ellenséges: *Esti Kurir* 1937. okt. 17. Külföldi hangok.

⁹² Az idézet helye: Magyarország története. 8. köt. 919. Az SZDP álláspontját, a körmendi gyűlés helyét a párt politikájában részletesen mutatja be *Pintér* i. m. 137–139.

⁹³ *Pintér* i. m. 138.

lényegtelen különbségek ellenére összekötötte a különböző ellenzéki polgári pártokat és a munkásmozgalmat. Ennek jelentőségét nem szabad lebecsülni, ha tudjuk, hogy az antifasiszta népfront gondolatának és gyakorlatának hazai meghonosodása milyen nehezen haladt előre, s még akkor sem, ha nem feledjük, hogy ebből az egyetértésből nem nőtt ki az ellenzék szervezeti egysége és további, összehangolt tevékenysége. Az egyetértés létrejöttében nagy szerepe volt annak, hogy Rassayék a legitimizmus jelszavának demokratikus belpolitikai tartalmát mindig nyomatékosan s a legitimistáknál erősebben hangsúlyozták, diktatúraellenességüket egy liberális gondolatrendszeren belül fejtették ki, és soha nem inogtak meg a nyilasok, a nácizmus elleni harcukban.

Az a közvélemény – s ebben az esetben e kifejezés valóban megállja a helyét –, mely Körmenden megnyilatkozott, az uralkodó, kormányzati körök döntéseire, magatartására sem maradhatott hatástalan, és így Darányi menesztésének fontos tényezője lett.

A körmendi gyűléssel egyidejűleg ismét az 1933–1934-eshez hasonló részletességgel, de jóval nagyobb aggodalommal követték a liberálisok az ausztriai és az Ausztriával kapcsolatos nemzetközi fejleményeket. Ha legtöbbször feltételes módban fogalmaztak is, valójában nem volt kétségük afelől, hogy Ausztria elveszett, s ez a sors vár hamarosan Csehszlovákiára is. Supka Géza egy Jászinnak írt levelében ennek így adott hangot: „nincs kizárva, hogy Anglia és Franciaország pár évre békét vásárolnak, Ausztria után Csehországot is odadobva Hitlernek s finanszírozva a másik urat”, vagyis Mussolinét.⁹⁴ Schuschnigg 1938 februári berlini látogatása után mondott „megrendítő beszédé”-ből azt hallották ki, hogy a független Ausztria napjai meg vannak számlálva. Pedig „Európának békéjét, civilizációját veszélyeztetné az önálló Ausztria elsüllyedése, a magyarságot azonban pusztá emberi és nemzeti létében támadná meg”.⁹⁵

Apponyi György a liberálisok régebbi nézetét most érzelmi töltéssel fogalmazta újra: „Európa nemtörődése a legelső sorban felelős azért, hogy a dolgok idáig fejlődhettek! . . . Angliától és Franciaországtól szép szölamokon kívül vajmi kevés támaszt kapott” Ausztria.⁹⁶

Ausztria bekebelezésére felkészültek a magyar és osztrák szabadkőművesek. Az 1934-es említett megtorpanást követően a magyar szabadkőművesek bécsi tevékenysége olyan élénk volt, hogy a Labor nevű osztrák nagypáholy mellett önálló magyar páholyt alapíthattak (In labore virtus). A Grossloge von Wien székházában 1936-ban magyar szabadkőműves múzeum nyílt. A magyarországi szabadkőművesek, sok liberális közéleti férfiú, radikális értelmiségi rendszeresen jártak ki Bécsbe. 1936 szeptemberében még megtarthatták az osztrák fővárosban szokásos évi nagyszabású összejövetelüket.⁹⁷ Ennek ellenére reálisan számoltak azzal, hogy ez a kedvező helyzet csak átmeneti. Már 1936-ban keresték azt az országot, azt a várost, ahová a Duna-medencei központ szerepét is betöltő bécsi szabadkőművesség az ország német megszállását megelőzően áttelepülhetne. Ennek során az is felmerült, hogy talán elérhető a magyar páholyok legalitásának visszaállítása, s az új központ Budapest lehetne, mint ahogyan a dualizmus fél évszázada alatt volt is. A liberális ellenzék általában, Rupert Rezső, Nagy Vince (vagyis

⁹⁴ Jászi Papers. Supka levele Jászinnak 1937. dec. 29-én.

⁹⁵ Esti Kurir 1938. febr. 26. Schuschnigg beszéde.

⁹⁶ Uo. 1938. febr. 22. Apponyi György: A történelmi esemény.

⁹⁷ L. Nagy: Szabadkőművesség 117–120., 123.

a függetlenségi októbristák) különösen szorgalmazták ezt. Friedrich István, aki 1919-es miniszterelnöksége idején s az után sem szakított a szabadkőművességgel, 1936-ban puhatólózott a kormánynál is, eredménytelenül. Végül 1936 végén a szabadkőművesek nemzetközi szervezetei Prága mellett döntöttek, ami nem vallott nagyobb előrelátásra.⁹⁸

Az Anschlusst megelőző hónapokban „elaltatták” a bécsi magyar páholyt, vagyis felfüggesztették tevékenységét. 1938 januárjában Bécsben a magyar és osztrák szabadkőművesek megállapodtak a szükséges további óvintézkedésekben. A névsorok és egyéb iratok begyűjtése, részbeni megsemmisítése, illetve nagyobb részének külföldre juttatása nemcsak Ausztriában, de Magyarországon is megtörtént. Minden igyekezet ellenér. Bécsben, majd hamarosan Pozsonyban, ahová az iratok egy része került, jelentős, a liberális ellenzékét és a szabadkőműveseket kompromittáló irat került a náci kezébe.⁹⁹

1938. március 12-én és 13-án a náci hadsereg megszállta Ausztriát. A pesti liberális lapok óriási terjedelemben tudósítottak erről, a hazai közvéleménynek szánva emelték ki a nácikkal szembeni ellenállás szórványos eseményeit, drámaian tudósítottak a Nyugat–Dunántúlra érkező osztrák menekültekről,¹⁰⁰ miközben a korabeli filmhíradók azt örökítették meg, hogy Bécs lakosai virággal, örömmel üdvözlik a bevonuló náci katonákat. Március 15-én az Újság Sigray drámai cikkét közölte arról, hogy „Németország itt áll Hegyeshalomnál!”, de – tette hozzá – „nem leszünk soha Németország szolgái.”

A hírzárlat és cenzúra megállította az események közvetlen és nyílt kommentálását. Ekkor a liberális lapok 1848. március 15-ére emlékezve a sajtószabadságról cikkeztek, s arról írtak, hogy „A közönség a hallgatásból, a tartózkodásból is tud olvasni.” Történelmi fejtegetésbe bocsátkoztak arról, hogy függetlenségéért Magyarországnak mindig napról napra meg kellett küzdenie. Hivatkoztak a török hódoltság idejére, amikor nemcsak a török, de a német ellen is harcolni kellett. Jellemző módon nem az osztrák, vagy Habsburg megnevezést használták, hanem mindig a németet, ami a mondanivaló aktualitását növelte. E gondolatkörön belül figyelmeztettek arra, hogy a függetlenséget nemcsak külső, hanem belső erők is fenyegethetik s fenyegetik is, mint azt „az osztrák állam tragikus sorsa” szintén példázza.¹⁰¹

Ekkor tűnik fel a liberálisok szótárában a Szent István-i gondolat, a Szent István-i birodalom kifejezés, amelyet sajátos tartalommal töltenek meg. Ennek lényege, hogy egyrészt az államalapítótól eredeztetik mindazon alkotmányos intézményeket, amelyeket a nácik és nyilasok fenyegetnek, s amelyeket ők védelmeznek, másrészt, hogy a Szent István-i gondolattal – mint kimutatják – „a faji elzárkózás és a faji imperializmus gondolata egyaránt összeegyeztethetetlen”.¹⁰² A liberális ellenzék 1938 tavaszán sokkal

⁹⁸1935–1936-tól a Beneš vezette csehszlovák nagypáholy jóval több érdeklődést mutatott a magyar szabadkőművesség iránt, mint korábban bármikor. *L. Nagy: Szabadkőművesség* 126–128.

⁹⁹*L. Nagy: Szabadkőművesség* 126–128.

¹⁰⁰L. az *Esti Kurir* 1938. márc. 11., 12., 13-i számain. Utóbbiban hétoldalas tudósítást közöltek.

¹⁰¹Az idézetek sorrendje: Uo. 1938. márc. 17. Az újságíró lelkiismerete. Márc. 25. Függetlenség.

¹⁰²Uo. 1938. márc. 18. A magyar álláspont. – A Szent István-i gondolat liberális értelmezése szélesebb és összetettebb annál, mint amennyire itt utalhattam.

inkább meg volt győződve arról, hogy Ausztria bekebelezése után Hitler birodalma Magyarországot is elnyeli, mint ahogyan arról 1933–1934-ben vélekedett. A Szent István-i gondolat jegyében követelték „minden népi és nemzeti aspirációnk” védelmét s azt, hogy ennek érdekében „a tisztességes emberek” egy táborba tömörüljenek. Ez a tábor magában foglalná azokat, akik akár politikai, akár nemzeti okokból állnak szemben a nációkkal. Rassayék azt is elfogadták volna, ha e tömörülés kezdetben nem liberális jellegű, feltéve, hogy képes elhárítani a hazai szélsőjobboldalnak az osztrákéhoz hasonló puccskísérletét, amit Ausztria lerochanása után nagyon valószínűnek tartottak.¹⁰³ Szent-Györgyi Albert maga is így vélekedett. Helyeselte és szükségesnek tartotta a náciellenes erők összefogását, s erről hosszú, komoly nyilatkozatot adott az Esti Kurirnak.¹⁰⁴

A pánikhangulatot érthetően növelte, de az uralkodó köröket is megdöbbenetette, hogy a nyilasok lovasberényi adója megzavarta a Rádió I. műsorát. Ilyen vagy hasonló esetre nem volt példa a rendszer és a magyar rádió történetében, s azt mutatta, a nyilasok szervezetileg, technikailag jobban felkészültek, mint azt feltételezték róluk. Rassay, aki a parlamentben nagy beszédben mutatott rá mindazon súlyos veszélyekre, amelyek az Anschluszból Magyarországra s a belpolitikai viszonyokra származnak, a nyilasok akciója után végképp félretett minden kényszerű „külpolitikai megfontolást”, vagyis Németország érzékenységének hivatalból elrendelt kímélését, és nagy cikkben, hevesen támadta Darányit: „Ilyen politikai káosz még nem volt Magyarországon, mint amilyenbe a nemzetet ez a kétértelmű, felemás rendszer juttatta!”¹⁰⁵ Rassayhoz hasonlóan írtak és nyilatkoztak az ellenzék más vezető politikusai is. Április 3-án, mint ismeretes, Horthy rádióbeszédben igyekezett megnyugtanni a felbolydult kedélyeket. A Magyar Nap c. lap épp ezen a napon közölt cikkének csupán abban volt igaza, hogy valóban létezett pánikhangulat, de az ellenzék nem bénította meg.¹⁰⁶

A közös magyar-német határ létrejötte más megvilágításba helyezte a nyilasok tevékenységét, az új helyzetben a kormányzati körök is némileg visszafogták németbarát politikájukat. Csécsy Imre ezért úgy gondolta, „ha további külpolitikai bonyodalmak nem lesznek, a magyar belpolitikára nézve az osztrák eseményeknek inkább kedvező hatása lehet.” Akárcsak általában az ellenzék, ő is bizonyosra vette Darányi távozását, de túlbecsülve a várható fejleményeket, koncentrációs kormány kinevezését is lehetségesnek tartotta „esetleg Bethlen vezetésével”.¹⁰⁷

Az elmondottak – úgy vélem – nem csupán a liberális ellenzék politikai tevékenysége miatt érdemelnek figyelmet, noha nem közömbös az az agilitás, amellyel ezekben az években is felléptek. Lényegesebbnek tűnik azonban az, ami a korszak politikai gondol-

¹⁰³ Uo. 1938. febr. 17. Komoly órák. Újság 1938. márc. 18. Minden tisztességes embert egy táborba!

¹⁰⁴ Esti Kurir 1938. ápr. 8. Szent-Györgyi a gyűlölködés és uszítás ellen.

¹⁰⁵ Esti Kurir 1938. márc. 29. *Rassay Kásoly*: Tizenkettedik óra. Parlamenti beszédét az Újság is első oldalon ismertette. A liberális lapok napokig foglalkoztak a nyilas rádióadó ügyével.

¹⁰⁶ Horthy titkos iratai, 170–176. A Magyar Nap 1938. ápr. 3. A halál elől az öngyilkosságba c. cikkében azt írta: „Ausztria leigázása után voltak sokan Budapesten, akiken pánikhangulat lett úrrá. Különösen liberális és zsidó körökben volt nagy a fejtelenség: Hitler itt áll az ország határán, mi lesz velünk? Ez a pánikhangulat aztán úgy vezetődőtt le, hogy a pesti burzsoázia ijedten, összebújva és fogvacogva helyeselt Darányinak és Kányának.” A valóságban teljes energiáival támogatták a Darányi eltávolításáért indított akciót.

¹⁰⁷ Jaszi Papers. Csécsy Imre Jászinak 1938. márc. 15.

ködásával, fogalomrendszerének és annak változásaival, tartalmi módosulásaiával függ össze. Az az eszmerendszer, amelyet a liberálisok képviseltek ugyan kevésbé tudta befolyásolni a közgondolkodás tömegeket megragadó, jellemző fő irányát, de része volt a politikai gondolkodás egészének, és nem maradt hatástalan. Az, ahogyan a liberálisok a restauráció és a legitimizmus régi jelszavait időszzerű új tartalommal töltötték meg, egyszerre mutatja politikai fogalmak lényeges jelentésváltozását s ezzel összefüggésben vonzerejük növekedését. Nem tanulság nélküli az sem, ahogyan a politikai közvélemény elfogadja „egyezményes jelként” az így megváltozott fogalmat, s válik az a jobboldali diktatúra ellentétpárjává. Azok a változások, amelyek a liberális ellenzék gondolatrendszerében a harmincas évek derekára bekövetkeztek (a nagyhatalmak és a kisantant megítélése, az ország, a magyarság „magára hagyatottsága” stb.) önmagukban is jellemző kortünetek, de motiválják — összetettebb elemekkel — a magyar társadalom értékítéletét, a közgondolkodás állapotát a kritikus 1938–1939-es események idejére.

Жужа Л. Надь: Аншлюс и венгерская либеральная оппозиция

После того, как Гитлер пришел к власти либеральные партии с обостренным вниманием относились к Австрии, потому что по им рассуждениям экспансивные стремления нацистов будут грозить прежде всего Австрии и Венгрии. Они искали союзников во имя защиты венгерской национальной независимости и борьбы против нацизма, искали оплота препятствовать Германии в аннексии Австрии. В этом процессе изменились их взгляды по вопросам Франции, малой антанты и всей системы мира. Они были убеждены в том, что безопасность маленьких государств Дунайского бассейна может быть обеспечена только при совместном выступлении и соединении этих государств. По рассуждениям либералов самым подходящим планом явились конфедеративные взгляды Оскара Яси; хотя они явились неосуществимыми, а в то же время Австрия и Венгрия пропускались из разных планов европейской безопасности. Таким образом достигли наконец легитимистической, реставрационной программы, сущностью которой явилось представление о новом соединении Австрии с Венгрией, путем которого был бы создан такой экономический и политический фактор который был бы способен сопротивляться завоевательным намерениям нацистской Германии и который был бы в силах сохранить свой внутренний конституционный порядок.

Статья анализирует образование и положение легитимизма внутри левой буржуазии, далее показывает отдельные периоды и характерные черты движения.

В 1933—1935 годах главным стремлением либералов и легитимистов заключилось в отвращении аншлюса и в сохранении независимости Австрии. Это движение было направлено против правительства Гембеша и крайне-правых и всех видов диктатуры. Автор статьи описывает либеральное мышление, по которому королевство, как институт — по примерам Англии и Северной-Европы — стало синонимным понятием демократии. Понятия легитимизма, реставрации в то же время стали лозунгами либеральных представлений, расходных от официальных мнений, но своеобразно выражая стремления к территориальной ревизии.

В 1935—36 годах по разным причинам упало движение, а в 1937 году оно снова усилилось, когда стало иметь целью подавлять впервые очередь венгерских нилашистов и национально-социалистические движения и препятствовать возможной крайнеправой попытке путча. На этом этапе движения значительно расширился круг его сторонников.

Автор показывает и отечественные и иностранные отклики движения, формирование его общественного базиса но и подготовку либеральной оппозиции и ее реакцию на аншлюс. Статья освещает не только малоизвестные факты событий, но и на измененные значения политических лозунгов и на изменение их роли и влияние обращает наше внимание.

Zs. L. Nagy: The Anschluss and the Hungarian Liberal Opposition

After Hitler's seizing power the liberal parties followed the Anschluss problem with graduate interest because it seemed to them that Nazis' expansive endeavours threatened first of all Austria and Hungary. They looked for allies and support under the aegis of the defence of the Hungarian independence and of the struggle against Nazism in order to prevent the occupation of Austria. In this course they modified their previous views concerning France, the little Entente, and the peace system as a whole. According to their conviction the security of the small states in the Danube valley could be guaranteed by their collaboration and common actions. The liberals found the most suitable for this purpose the confederation plan, although unrealizable, while Austria and Hungary were omitted from the different European security plans. This is their way to the legitimist, restauration programme. The main task of it was to create an economic and political power by a new type of unification of Austria and Hungary which was able to resist against the occupational endeavours of Nazi Germany and could save internal constitutional order.

The study analyzes the formation and the position of the liberal ideas within the political left and demonstrates its phases and characteristic features.

The main effort of the liberals and the legitimists was the prevention of the Anschluss and the defence of Austria's independence. The movement tended against Gömbös administration, the right-wing and all kind of dictatorship. The study outlines the liberal way of thinking, in which – following the English and North-European pattern – monarchy became the synonym of democracy. The slogan of legitimism and restauration was, however, the means to represent a specially interpreted concept of territorial revision that diverged from the official view.

The movement descended in 1935–36 by a numerous reasons and reinforced in 1937 when it aimed first of all the suppression of the Hungarian Arrow-Cross, national socialist movements and the prevention of a possible extreme right patch. In this phase the circle of its supporters enlarged.

The author shows the internal and the foreign reactions of the movement, the development of its social basis, the preparation and the reaction of the liberal opposition to the Anschluss. She calls the attention not only to the line of events, which was also hardly known, but the changes in meaning of the political slogans and by this way the alternation of their role and circle of influence.